

નિર્મયરાયભટ્ટકૃત

આશૌચ(સૂતક)નિર્ણય :

દીક્ષા સાથે.

—૪૩૪૩—

૨૪મી હપાચી પ્રસિદ્ધ કરનાર
ત્રાંભોવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ.
નડીયાદ.

સંવત ૧૯૫૭

સન ૧૯૭૬

આવૃત્તિ પેહેલી,

પ્રત ૧૦૦૦

અમદાવાદ કાલુપુર ટંકસાળની પોળમાં
શ્રી રામકૃષ્ણ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં . શા મગનલાલ
હરીવલ્લભદાસે છાપ્યું.

દીક્ષિત ત્રણ આના.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઇટ વિભાગ]

અનુવ્રત્તાંક 5002 વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રાણોય ત્રિપુથિ

વિભાગ પૃથ્વી: 8258

निर्भयरामभट्टकृत

आशौच(सूतक)निर्णयः

टीका साथे.

छपावी प्रसिद्ध करनार

त्रिलोचनदास पीताम्बरदास शाह.

नडीआह.

संवत् १९७२

सन १९१६

आवृत्ति पेटेवली.

पृत्त १०००

अमदावाद काकुपुर टंकशाणनी पाणमां
श्री नमहालु प्रीन्टींग प्रेसमां शा भगनलाल
हरीचक्ष्मदासे छाभुं.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૬૮૦.૨

અકારાદિ અનુક્રમણિકા.

॥ ૧ ॥ પરિભાષા પ્રતિબિંબ ॥

શ્લોક.

અતિક્રાંત (વખત વીત્યા પછી સાંભળેલું.)	૨૧
અનુગમન (શબ પાછળ સ્મશાને જવું તે)	૮
અગ્ન્યાન (સાંગવેદ ભણનાર)	૩૦
અનૌરસ (ધર્મપત્નીથી ન જન્મેલો.)	૩૭
આશૌચ સન્નિપાત (એક કિપરાંત ખીજું આશૌચ પડે તે)	૪૧
આરંભ (વૈદિક કર્મોની શરૂઆત) કયાંથી ?	૭૧
ઋત્વિજ (યજ્ઞકર્મ કરાવનાર.)	૨૭
કૈમુતિક ન્યાય. (એક વાત કહેતાં ખીજી તેમાં સમજાય તે)	૩૬
ગર્ભ પાત. (પાંચમાથી છઠ્ઠા માસ સુધીનો ગર્ભ પડે તે)	૨
ગર્ભઆવ. (ચાર માસ સુધીના ગર્ભનું ગળવું તે)	૨
ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર (નામનિર્દેશ.)	૧
દેશાચાર (નિવાસ સ્થાનનો રિવાજ)	૧૬
દે.ાંતર. (જ્યાં મરાણીની ખબર ન પહોંચાડાય તે)	૨૩
,, ભદ્રોજ્જીદીક્ષિત મતે.	૨૪
પક્ષિણી { એક દિવસને બે રાત્ર અથવા } ૧૧	
{ બે દિવસ ને એક રાત્ર. }	૨૫
પિંડરૂ (જન્મનાશૌચ.)	૨
પ્રસવ (અવતરવું-જણવું.)	૨
ખંધુત્રય.	૨૮
ભિન્નપિતૃક (માતા એક ને પિતા જુદા તે)	૩૬
મંગળાચરણ.	૧
યજ્ઞોપવિત (જન્મોપવિત ના કાળ.)	૧૫
વિવાદ અને યજ્ઞ.પવિતની સમાનતા.	૩૫
શબવહન (ધર્માર્થ.)	૫૯
(સજ્જતીય.)	૬૧

સગોત્ર (૧૫ થી ૨૧ પેઢી સુધીના પુરુષ)	૧૯
સન્ધૂદ્ર. (ગોવાળ, હજમ ઇત્યાદિ વૈશ્યના આચારે રહેનારો)	૧૬
સન્નિપાત આશૌચ. (એકપર બીજું આશૌચ પડે તે)	૪૧
સપિંડ (૭ પેઢી સુધીના પુરુષો.)	૧૯
સમાનોદક (૮ થી ૧૪ પેઢીના.)	૧૯
સહજસંબંધ. (સગપણનું જ્ઞાન હોય ત્યાં સુધી)	૭૪
સ્પર્શદોષની ગણના.	૭૬
શાંતિ	૭

॥ ૨ ॥ સગોત્ર જનનાશૌચ્ય પ્રતિબિંબ. ॥

	કેટલું આશૌચ્ય? શ્લોક.	
અનૌરસ પુત્રનું પિતાને	૩ રાત્ર.	૩૭
ગર્ભપાતનું સપિંડોને.	૩ રાત્ર.	૩
ગર્ભસ્ત્રાવનું „	સ્નાન.	૩
દીકરીનો પ્રસવ આપને ત્યાં થાય તો.	૧ દિન.	૧૫
„ માધવાચાર્ય મતે.	૩ દિવસ	
પ્રસવમાં સપિંડો: નથા માતાને	સંપૂર્ણ	૩
બાલક મરેલું અવતરે કે પિંડ૩માં મરે તો.	સંપૂર્ણ	૪
„ નાલ છેદન પૂર્વે મરે તો.	૩ દિન.	૫
„ નાલ છેદન પછી મરે તો.	સંપૂર્ણ.	૫
આપને પિંડ૩ં.	સંપૂર્ણ.	૨૦
બાપ દશ દિવસ પછી સાંભળે તો.	સ્નાન	૨૦
ભિન્ન પિતૃક સહોદર ભાઇનું.	૧ રાત્ર	૩૯
સગોત્ર (૧૫ થી ૨૧ પેઢી) માં જન્મનું.	સ્નાન કે ૧ દિન.	૧૯
સપિંડ (૭ પેઢી) માં કોઇને ત્યાં જન્મનું	૧૦ દિન	૧૬
સમાનોદક (૮ થી ૧૪ પેઢી) માં જન્મનું	૩ રાત્ર	૧૯
„ ૧૦ દિવસ પછી ખજર પડે તો.	નહિ.	૨૦
સન્નિપાત આશૌચ્ય સમાન કે ઝાણું ફાય તો.	પૂર્વશેષ	૪૧
સ્ત્રી બીજા તથા ગધ હોય તે જણે તેનું.	૩ રાત્ર.	૩૮
સ્ત્રી રાખેલીના પ્રસવનું.	૩ રાત્ર.	૩૮

॥ ૩ ॥ સગોત્ર મરણશૈલ્ય પ્રતિબિંબ. ॥

અગ્નિહોત્રીના પર્ણશરદાહનું સપિંડોને	૧૦ દિન.	૬૯
અનૌરસ પુત્રનું	૩ રાત્ર.	૩૭
ક. પાનું ચૌલકર્મ સુધી ત્રણ પેઢી સુધી સ્નાન.]		
„ ચૌલકર્મ પછી અને વાગ્દાન પૂર્વે ૧ દિન.]		
„ વાગ્દાન પછી અને લક્ષ્મી પ્રથમ]	૩ દિન	૧૦
સાસરિયાં અને પિયોરયાં બંનેને]		
„ લક્ષ્મી થયા પછી માતા પિતાને ૩ રાત્ર.]		
કુંવારી કન્યાને માતા પિતાનું	સંપૂર્ણ.	૨૬
ધણીધણીઆણીને પરસ્પર	સંપૂર્ણ.	૨૫
પિંડરૂમાં બાલક મરે તો	સ્નાન	૪
પુત્રીના મરણનું સૂતક [કન્યાનું જુઓ]		૧૦
બાલક [પુત્ર] દાટેલાનું નિકટ સંબંધીઓને	સ્નાન	૬
„ દાહ કરેલાનું	૧ દિન.	૭
„ દાંત આવ્યા પૂર્વે દાટેતો	સ્નાન.	૭
„ દાંત આવ્યા પછી દાટેતો	૧ દિવસ.	૮
„ „ બાળે તો	૩ દિવસ.	૮
„ તુ માતા પિતાને	૩ દિવસ.	૯
બેઢેન (પરણેલી) પિતાને ઘેર મરે તો બાળને	૩ રાત્ર.	૧૧
„ „ મામરે	પક્ષિણી.	૧૧
„ „ ને બાળનું સૂતક	પક્ષિણી.	૧૨
„ પતિગૃહે મરે તો	૩ રાત્ર.	૧૨
„ કુંવારીને દાટવામાં આવે તો	૧ રાત્ર.	૧૩
„ „ દહન કરવામાં	૩ રાત્ર	૧૩
બાલકને ૭ પેઢી માંકેઈ પણ જનોઈવાળાનું	૧૦ દિન.	૧૬
ભિન્ન પિતૃક સહોદર બાળનું	૩ રાત્ર.	૩૯
મા [ઓરમાન અથવા સાવકી] નું	૩ દિન.	૨૫
માતા પિતાનું પુત્રને	૧૦ દિન.	૨૫
„ કુંવારી પુત્રીને (પુત્રવત્)	સંપૂર્ણ.	૨૬

વૈશ્યને ૭ પેઢીમાં	૧૫ કે ૧૦ દિવસ	૧૬
શૂદ્રને ૭ પેઢીમાં કોઇનું પણ ૧ માસ કે ૧૦ દિન.		૧૬
શૂદ્રનો વિવાહનથયો હોય તો ૧૬ વર્ષ પછીનાનું. સંપૂર્ણ		૧૮
સમ્પૂર્ણને ૭ પેઢી સુધી	૧૫ કે ૧૦ દિન.	૧૬
સમાનોદકમાં જનોઈ વગરનાનું	સ્નાન	૨૦
„ જનોઈવાળાનું	૩ રાત્ર.	૧૯
સાત પેઢી (સપિંડ) માં જનોઈવાળાનું ૧૦ દિન		૧૬
ક્ષત્રીને ૭ પેઢી સુધી જનોઈવાળાનું. ૧૦ કે ૧૨ દિન.		૧૬

॥ ૪ ॥ પરગોત્ર મરણશૈલ્ય પ્રતિષ્ઠા ॥

અનૂયાનનું	૧ રાત્ર	૩૦
અસપિંડનું મરણ જેને ઘેર થાય તેને	૩ રાત્ર	૩૧
„ (વિપથ મતે)	૧ રાત્ર	૩૧
આચાર્યનું શિષ્યને (બૃહસ્પતિ મતે)	૩ રાત્ર	૩૨
ઋત્વિજનું યજમાનને	પક્ષિણી	૨૭
„ (પ્રચેતા મતે)	૩ રાત્ર	૩૨
ગુરુનું શિષ્યને	૧ રાત્ર	૩૦
„ (પ્રચેતા મતે)	૩ રાત્ર	૩૨
જમાઈનું	સ્નાન	૭૩
દાદા તથા નાના (માના બાપ) ની બેહેનો, મામા		
મામીઓ તથા તેમની પ્રજાનું	પક્ષિણી	૩૬
„ „ પોતાને ઘેર મરે તો	૩ દિવસ	૩૬
દોહિત્ર (પુત્રીના પુત્ર) જનોઈ વગરનાનું	પક્ષિણી	૨૮
„ જનોઈવાળાનું	૩ દિવસ	૩૩
દોહિત્રીનું (દાદાવામાં આવે તો)	સ્નાન	૧૪
„ (દાદા દરવામાં આવે તો)	પક્ષિણી	૧૪
નાના (માના બાપ) નું બૃહસ્પતિ મતે	૩ રાત્ર	૩૨
નાની (માની મા) નું પ્રચેતા મતે	૩ રાત્ર	૩૨

	કેટલું આશૈય	શ્લોક
નાની (માની મા) નું અન્ય મતે પક્ષિણી કે	૧ રાત્ર	૩૨
પરણેલી પુત્રીઓને મા બાપનું	૩ રાત્ર	૨૬
પરણેલી પુત્રીનું પાંચ પેઢી સુધી	સ્નાન	૭૪
ફાંધનું	પક્ષિણી	૨૭
બંધુત્રયનું જનોઘ પછી	પક્ષિણી	૨૭
,, દાટવામાં આવે તો	સ્નાન	૩
,, જનોઘથી પૂર્વે	૧ દિન	૩૫
,, ,, શુદ્ધિમયુખ પ્રમાણે	સ્નાન	૩૫
,, (સ્ત્રીરૂપમાં પુરુષ પ્રમાણેજ)		
,, નાં છોકરાંનું	સ્નાન	૭૪
બાળક મરેલું અવતરે તો	સ્નાન	૪
બાણેજનું [દાટવામાં આવે તો]	સ્નાન	૧૪
,, (દાહ કર્યો હોય તો)	પક્ષિણી	૧૪
,, ,, જનોઘ વગરનાનું	પક્ષિણી	૩૩
,, ,, જનોઘવાળાનું	૩ દિન	૩૩
મામા મામાને બાણેજનું (દાટે તો)	સ્નાન	૧૪
,, (બાળે તો)	પક્ષિણી	૧૪
મામા વગેરેનું એક ગામમાં	૩ રાત્ર	૨૪
,, બીજા ગામમાં મરે તો	પક્ષિણી	૨૪
,, દેશાંતરમાં (૨૪ ગાઉ ઉપર)	૧ દિન	૨૪
મા બાપનું પરણેલી પુત્રીને	૩ રાત્ર	૨૬
માની મા, માસી, મામો (સગે કે સાવકો) મામી		
અને મિત્રનું	પક્ષિણી	૨૭
મામી (સાવકી) નું	સ્નાન.	૨૭
મામાનું અન્ય મતે	૧ રાત્ર	૩૦
માસી અને મામાનું પ્રચેતા મતે	૩ રાત્ર	૩૨

મા આપની બેહેનો તથા મામા મામીઓ તથા		
તેમની પ્રજાનું પડશિતિ” અથે ક્તા	પક્ષિણી	૩૬
,, ,, ધરમાં મરણ થાય તો	૪ દિન	૩૬
યજમાનનું ગુરુને પ્રચેતા મતે	૩ રાત્ર	૩૨
શાળો તથા શાળાના પુત્રનું	સ્નાન	૭૩
શિષ્યનું ગુરુને	પક્ષિણી	૨૭
,, અન્ય મતે	૧ રાત્ર	૩૦
આત્રિયનું	૧ રાત્ર	૩૦
,, બ્રહ્મરૂપિ મતે	૩ રાત્ર	૩૨
સસરા, સાસુનું જમાધને	પક્ષિણી	૩૭
,, ,, પ્રચેતા મતે	૩ રાત્ર	૩૨
સહાધ્યાયીનું	પક્ષિણી	૨૭
સ્ત્રી બીજ સાથે નીકળી ગઈ હોય તેનું	૩ રાત્ર	૩૮
સ્ત્રી રાખેલીના મરણનું	૪ રાત્ર	૩૮

॥ ૫ ॥ અતિકાંત મરણુશૌચ્ય પ્રતિબિંબ ॥

એક દેશમાં દશદિન પછી અને ૩ માસ સુધી	૩ રાત્ર	૨૧
,, ૩ માસ પછી અને ૬ માસ સુધી	પક્ષિણી	૨૧
,, ૬ માસ પછી અને ૯ માસ સુધી	૧ દિન	૨૧
,, ૯ ,, ૧૨ ,, સુધી	સ્નાનજલદાન	૧૨
,, વર્ષપૂર્ણ થયા પછી સાંભળે તો	સ્નાન	૨૧
ત્રણ રાત્રિના આશૌચ્યમાં	સ્નાન	૨૪
દેશાંતરમાં ૧૦ દિવસ પછી સાંભળે તો	સ્નાન	૨૨
,, ૧૦ દિવસ અંદર સાંભળે તો બાકીનું (પૂર્વશેષ)		૨૨

॥ ૬ ॥ સન્નિપાત આશૌચ્ય પ્રતિબિંબ ॥

એક ઉપર બીજું આવી પડે તેની મુદત	૯ દિવસ	૪૩
,, દશમે દિને પડે તો વધારે	૨ દિવસ	૪૩
,, દશમાદિવસની પાછલી રાત્રે પડે તો વધારે	૩ દિવસ	૪૪

	કેટલું આશૈય	શ્લોક.
પરણેલી પુત્રીને દશાહ પછી માળાપનું	૧૥ દિવસ	૪૭
પિતાના નવ દિનમાં માતાનું પડે તો વધારે	પક્ષિણી	૪૮
,, દશમે દિને માતાનું પડે તો	૩૥ દિન	૫૦
,, દશાહની પાછલી રાતે ,, ,,	૪૥ દિન	૫૦
માતાના આશૈયમાં પિતાનું પડે તો	સંપૂર્ણ	૫૧
વધારાના દિવસોમાં બીજું પડે તો	સંપૂર્ણ	૪૫
સન્નિપાત આશૈય સુવાવડી, અગ્નિમંસ્કાર કરનાર		
અને મરનારના પુત્રોને	સંપૂર્ણ	૪૬
,, માં સપિંડી વિચાર		૫૧
સપિંડોના સૂતકમાં માળાપનું પડે તો	સંપૂર્ણ	૪૭
,, સ્ત્રીનું પડે તો (માકીનું) પૂર્વશેષ		૪૮
સમાન કે ઓછું હોય તો (પ્રથમ સાથે) પૂર્વશેષ		૪૨

॥ ૭ ॥ પ્રકીર્ણ પ્રતિબિંબ. ॥

અગ્નિહોત્રી આશૈય વિચાર		૫૪
અગ્નિહોત્રીને ક્યાંસુધી સૂતક ન લાગે ?		૬૩
અનાથ શ્વર શયનવલનવિચાર		૬૦
અનુગમન શુદ્ધિ (સન્નિપાત કે કોંચ વર્ણની)		૫૭
,, હીન વર્ણની		૫૮
અસ્થિ સંચયન (હાડકાં લેવા વિષે) વિચાર		૫૫
અસ્થિસ્પર્શ સંબંધી સૂતક		
અન્નણે મનુષ્યનાં લીલાં હાડકાંના સ્પર્શનું સ્નાન		૫૨
,, ,, સૂકાં ,, ,, ૩ આયમન		૫૨
બણીતા ,, ,, ,, ૧ દિન		૫૨
,, ,, લીલા ,, ,, ૩ દિન		૫૨
બનવરનાં લીલાં ,, ,, સ્નાન		૫૩
,, સૂકાં ,, ,, આયમન		૫૩
અસ્પર્શપણા ૩૫ આશૈય વિચાર		૧૦૦
આશૈય ક્યારે ન લાગે		૭૧

આશૈયનો આરંભ ક્યારથી (દાહ પછી)	૩૪
આશૈયી અન્ન ભક્ષણ વિચાર	૫૬
આશૈયીના સદાવ્રતનું કાચુ અન્ન ખાનારને (નહિ)	૭૧
„ રાંધેલું „ ૩ રાત્ર	૭૧
એકરાત્ર ત્રણ રાત્ર આશૈય વ્યવસ્થા	૪૦
કર્મમાં અનધિકારરૂપ આશૈય	૧૦૦
ગર્ભપાતમાં આશૈય ન માનવાનું કારણ	૩
જનોષ્ઠનો કાળ નિર્ણય	૧૧૭
ધર્માર્થ શબ્દવહન વિચાર	૫૯
પુતલ વિધાનના આશૈયનો વિચાર	૬૬
બ્રહ્મચારીને આશૈયી અન્ન ભક્ષણ નિષેધ	૬૨
બાળકને ક્યાં સુધી દાટવું	૬
„ ક્યારે દાટવું અને ક્યારે બાળવું	૭-૮
„ જલાંજલી ક્યારે દેવી	૯
રજસ્વળા સ્પર્શની શુદ્ધિ	૭૫
વર્ણભેદે આશૈયમાં દેશાચાર પ્રમાણ	૧૬
સન્નિપાતમાં સપિંડી વિચાર	૫૧
સંસ્કાર પાછળથી થાય તે સંબંધી આશૈય વિચાર	૬૫
સૂતકપાળ્યા પછી સંસ્કાર થાય તો સ્ત્રીએ કેમ કરવું?	૬૭
„ સપિંડોએ શું કરવું?	૬૮
સૂતક ક્યાં સુધી ન લાગે	૬૩-૬૪
સૂતકી અન્ન ભક્ષણ વિચાર	૬૨
સૂતકમાં ક્યાં કર્મ થઈ શકે ?	૭૧
સ્નાન કોનું ક્યાં સુધી લાગે તેનો વિચાર	૭૩
સંધ્યા સૂતકમાં થાય કે નહિ તેનો વિચાર	૭૨
હાડકાનાં સ્પર્શનો વિચાર	૫૨

॥ अथ वपनाधिकारिणआह ॥

निर्णयसिंधौ—गंगायां भास्करक्षेत्रे माता^१पित्रो^२-
गुरोर्मृते ॥ आधाने सोमयागे च वपनं सप्तसु स्मृतं
॥ १ ॥ “अन्यच्च ” “स्मृतिरत्नावल्यां” विद्यागुरौ पि-
तरि मातरि मातुले च मातामहे च ललनाजनके मृते
च ॥ मित्रौ स्तथा स्वसरि पूर्वभवे च बंधौ क्षौरं सर्पि-
डमरणे नृपतौ च कुर्यात् ॥ २ ॥ “अन्यच्च” प्रयोगसं-
ग्रहे” मातुलो मातामह्यौ च श्वशुरश्चगुरुस्तथा ॥ ज्ये-
ष्ठभ्राता तथा माता पिता चैव पितृव्यकाः ॥ ३ ॥ ए-
तेषां वपनं कुर्यादन्यथा सूतर्का भवेत् ॥ ४ ॥ “अन्यच्च
प्रेतोलहासे” प्रेतकनिष्ठाः सर्वे मुंडयाः ॥ कनिष्ठे मृते
ज्येष्ठेन क्रिया कार्या न क्षौरमिति ॥ ५ ॥ “ पुनः”
“ निर्णयसिंधौ ” अनुभाविनां च परिवापनमिति अ-
नुभाविनः कनिष्ठाः ॥ ६ ॥

क्षौरसंबन्धि विशेषनिर्णयं दृष्टुमपेक्षा चेत्तर्हि बृह-
ज्ज्योतिषार्णवसंहितास्कंधांतर्गतचतुःषष्ट्युत्तरशततमे क्षौ-
रनिर्णयाध्याये दृष्टव्यः ॥

टीप—१—“राजपत्नी गुरोःपत्नी मित्रपत्नी तथैव च ॥ पत्नी-
माता स्वमाता च पंचैताः मातरस्मृताः” ॥ १ ॥

२—“जनेताचोपनेता च यस्तुविद्यांप्रयच्छति ॥ अन्नदाता
भयात्राता पंचैते पितरःस्मृताः” ॥ २ ॥

(હવે મૂઝ સાથે દ્વાર કોની પાછલ કરાવવું તેનો નિર્ણય.)

ભાવાર્થ—ગંગાદિતીથોમાં, ભારકરાદિક્ષેત્રોમાં, (જીવતા માખાપોનો વિચાર કરીને) માતા (૧પાંચ પ્રકારની) પિતા (૨પાંચ પ્રકારનાં) ગુરુ (૩ત્રણ પ્રકારનાં) અગ્નિહોત્ર લીધાપછી, સોમયજ્ઞ કરવામાં, મામા (મામી,) નાના (નાની) સત્તરો, મિત્ર, બેહેનો (૪પાંચ પ્રકારની તથા તેના પતિ તથા માતા પિતાની બેહેનો તથા તેના પતિ) મોટા બાઇ (૫પાંચ પ્રકારના તથા તેની સ્ત્રીઓ) સપિંડો (સાત પેઢી સુધીના સંજ્ઞાધી તથા ચૌદ પેઢી સુધીના સોદકપણુ) રાજા, કાકો (કાકી) એટલાઓની પાછળ વપન અવશ્ય કરાવવું. મરનારથી નાહનાં સંજ્ઞાધીઓ બધા દ્વાર કરાવવાના અધિકારીઓ છે. તે જો ઉપર લખેલા મૃતકની પાછલ વપન નહિ કરાવે તો જ્યાંલગી તે નીમાળા રહે ત્યાંલગી તે સૂતકી કેહેવાય. તે પંકિતમાં સાથે બેસવા લાયક નહિ ગણાય. આ વિષયમાં એટલો વિચાર રાખવો જે મરનાર જો

ટીપ-૧. રાજાનીસ્ત્રી, ગુરુનીસ્ત્રી, મિત્રનીસ્ત્રી, સાસુ પોતાનીમા, (સગી કે સાવકી.)

૨. જન્મ આપનાર, જનોઈ આપનાર, વિદ્યા બજાવનાર, અન્ન આપનાર, અને ભયમાંથી છોડાવનાર.

૩. ઉપાધ્યાય, વિદ્યાગુરુ, મોક્ષગુરુ (આચાર્ય)

૪. સગી તથા સાવકી બેન. કાકાની દીકરી, મામાની દીકરી માસીની દીકરી ફેઈની દીકરી.

૫. સગો તથા સાવકોબાઇ, કાકાનો પુત્ર, મામાનો પુત્ર, માસીનો પુત્ર, ફેઈનો પુત્ર.

૬. નખ, કાખ, ગુલ ઇદ્રિય વર્જ્ય કરીને જે ચોટી સાથે સંપૂર્ણ હજમત તે—ચૌલ.

ફવલ ચોટી રાખીને માયાના બાલ ઉતરાવે તે—ફોર.

ફવલ ચોટી રાખી દાઢી મુઝ સાથે ફરા ઉતરાવે તે—વપન

પોતાથી નાની ઉમરનો હોય ને સંબંધથી મોટો હોય તો તેની પાછલ પણ વપન અવશ્ય છે. જેમ કે સાવકી મા, મામો, કાકો વગેરે પોતા કરતાં અવસ્થાથી નાના હોય તો પણ તેઓનો દરજ્જો મોટો છે મોટે તેઓની પાછલ પણ વપન કરાવવું અવશ્ય છે. હવે નાહનાની મરણ ક્રિયા જે મોટાને કરવાનો પ્રસંગ આવે તો તેણે ક્રિયા માત્ર કરવી પણ વપન કરાવવું નહિ. આ નિર્ણયસિંધુ, રમૃતિરત્નાવલિ, પ્રયોગસંગ્રહ, ત્રેતોદ્દેહાસ. આ ગ્રંથોને આધારે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે. તે આત્મમંધુ, આત્મભગિનિ, ૭પિત્ર-મંધુ, ૮પિતૃભગિનિ, ૯માત્રમંધુ, ૧૦માત્રભગિનિ જે પાંચ પ્રકારના છે તેના વિષયમાં પણ જાણવું. જેને વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા હોય તેણે બૃહજ્ઞયોતિષાર્ણવનાં સંહિતાસ્કંધમા ૧૬૪ મા અધ્યાયમાં જોઈ લેવું.

॥ इति वपननिर्णयःसमाप्तः ॥

-
૭. પિતાના કાકા, મામા, માસી, તથા ફોઈના દીકરાઓ.
 ૮. પિતાના કાકા, મામા, માસી, તથા ફોઈની દિકરીઓ.
 ૯. માતાના કાકા, મામા, માસી, તથા ફોઈનાં દીકરાઓ.
 ૧૦. માતાના કાકા, મામા માસી, તથા ફોઈની દિકરીઓ.

આશૌચી અને રજસ્વલાના ભોજનનો વિચાર.

આશૌચમાં અને રજસ્વલા ધર્મમાં ખંતેને નિત્ય એકવાર જન્મવાનો બીજા ગ્રંથોમાં લેખ છે. કારણ પ્રતિ દિન તેની અશુદ્ધિ ઓછી થતી જાય છે. તેથી સૂતકીએ પ્રતિદિન પોતાનાં અડેલા વસ્ત્ર બીજવી ને નહાવું અને દિનપૂર્વભાગમાં (અપોરસૂધીમાં) એકવાર જન્મવું. તે જો ન સહન થાય તો બીજવાર શ્લાદિકનો ઉપચાર કરવો. તે પણ જો પ્રકૃતીને અનુકુળ ન આવે તો જેદહાડે સૂતક ઉતરતું હોય તેને આગલે દહાડે એકવારજ જન્મવું કારણ સૂતકમાં ખાધેલું અન્ન જ્યાંસૂધી પચન થઇગયું નથી ત્યાંસૂધી તે સૂતકી શુદ્ધ થઇ શકતો નથી. તેથી પૂર્વદિનભાગના એક ટંકનું ભોજન વર્જ્ય કરવું. સૂતક સૂર્યોદયના સમયે ઉતરતું હોયતો આગલી રાત્રના પૂર્વ દિનભાગનું અને જો રાત્રીનાં ઉતરતું હોય તો તે દિન સવારનાં પૂર્વભાગનો ભોજન વર્જ્ય કરીને સૂતક ઉતર્યાબાદ શુદ્ધ થઇ ભોજન કરવું. એવો સદાચાર છે. પરંતુ રજસ્વલાએ તો નિત્ય સ્નાન કરવું નહીં. કેવલ ચોથેજ દહાડે ચીકાસ કલાડી નહાવું અને એકવસ્ત્રજ રાખવું સાંપ્રત જે તીજે દહાડે અડકાએલી સ્ત્રીઓ નાહેછે તે કેવળ ચોથે દહાડે સ્નાનમાં વાર ન લાગે માટે માયા વગેરેમાંથી ચીકાસ કલાડી નાખવા માટે છે. પરંતુ આ અશાસ્ત્ર છે. દૂધ અને પાન તો ખંતેને વર્જ્ય છે. સૂતકી અને રજસ્વલાનાં વિશેષ નિયમો “ ધર્મસિંધુ ” આદિ ગ્રંથોમાં જોઇ લેવા.

॥ श्रीहरिर्जयति ॥

॥ निर्भयरामकृत आशौचनिर्णयः ॥

મઙ્ગલશ્લોકઃ

૧ મૂલ—શ્રીદ્વારકાધીશપદારવિન્દં નત્વા સદા-
ચારવિચારમ્યમ્ ॥ આશૌચશુદ્ધયૈ કુરુતે નિબન્ધં
વિદ્વજ્જનો નિર્ભયરામસંજઃ ॥

૧ અર્થ—શ્રીદ્વારકાધીશના ચરણકમળમાં પ્રણામ
કરીને ઉત્તમ આચાર વિચારથી સુંદર આશૌચ
નિર્ણય નામનો નિબંધ ગ્રંથ આશૌચની શુદ્ધિ થવા
માટે નિર્ભયરામ નામક વિદ્વાન કરે છે (બનાવે છે).

૨ મૂલ—“અથપરાશરઃ” આ ચતુર્થાન્નવેત્સ્રાવઃ
પાતઃ પશ્ચમપૃષ્ઠયોઃ ॥ અતઃ કુર્ચ્વં પ્રસૂતિઃ સ્યાદ્દશાહં
સૂતકં ભવેત્ ॥૧॥ इति तत्र स्त्रावे आद्यमासत्रये मातु-
स्त्रिरात्रमाशौचम् । उपरि आपठं माससमसंख्यादिन-
माशौचम् । चतुर्थे चत्वारि । पञ्चमे पञ्च । षष्ठे षट् इत्यर्थः ॥

૨ અર્થ—હવે પરાશર ઋષિનો આ મત છે કે
પ્રથમ માસથી તે ત્રીયા માસ સુધી જે ગર્ભ ગળી
જાય તો તે સ્ત્રાવ (ગર્ભનો સ્રાવ) એમ કહેવાય છે
અને પાંચમે અથવા છઠ્ઠે માસે જે ગર્ભ પડી જાય તો

તેને ગર્ભપાત એમ કહેવાય છે. અને તે પછી એટલે સાતમા માસથી કોયપણ માસમાં જે બાલક અવતરે તો તેને પ્રસવ એમ કહેવાય. જે ગર્ભસ્ત્રાવ થાય તો પ્રથમથી તે ત્રણ માસ પર્યંત માતાને ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ લાગે અને જે ચાથે માસે આવે તો ચાર દિવસ, અને ગર્ભપાત થાય તો એટલે પાંચમે પાંચ, છઠ્ઠે છ દિવસનું આશૌચ લાગે. અને જે છ માસ ઉપરાંત જણવામાં આવે તો સંપૂર્ણ દશ દિવસનું જનનાશૌચ (પિંડ૩) પાળવું.

૩ મૂલ—સપિંડાનાં તુ સ્નાનમાત્રેણ શુદ્ધિઃ સ્ત્રાવે ॥ પાતે તુ રિનત્રયમ્ ॥ સપ્ત માસપ્રભૃતિ તુ સ્વ-જાત્યુક્તં દશાહાદિ જનનાશૌચં સપિંડનાં માતૃશ્ચ ॥

૩ અર્થ—ગર્ભસ્ત્રાવ થવાથી સપિંડો^૧ (મૂત્ર પુર-ધથી ગણતાં સાત પેઢી સુધીના) ની સ્નાન માત્રથીજ શુદ્ધિ જાણવી. અને જે પાત થયો હોય તો ત્રણ^૨ રાત્રિનું આશૌચ પાળવું અને સાતમા માસથી ગર્ભે સે વખતે પ્રસવ થાય તો પોતપોતાની જાતિ પ્રમાણે એટલે બ્રાહ્મણને દશ રાત્રિ, ક્ષત્રિયને દ્વાદશ (બાર)

૧ મૂત્ર પુરધથી કહેને સાત પેઢી સુધી સપિંડ કહેવાય છે.

૨ ગર્ભપાતમાં આવે કાલ સપિંડ ત્રણ દરને આશૌચ માનતા નથી તેમાં પ્રમાણ સ્વરૂપે સપિંડનાં ગર્ભસ્પર્શને સર્તી ૧ એ મરીચી રૂપિનુ વચન કહ્યું મનાય તેમ છે.

રાત્રિ, વૈશ્યને પક્ષ (પંદર દિવસ) અને શૂદ્રને માસ એ પ્રમાણે આશૌચ સપિંડો તથા માતાને લાગે.

૪ મૂલ—જન્માશૌચમધ્યે શિશુમરણે મૃતાશૌચં નાઽસ્ત્યેવ ॥ જનનાનિમિત્તમેવાઽઽશૌચમ્ ॥ નિષ્પ્રાણ-
નિર્ગમેઽપ્યેવમ્ ॥

૪ અર્થ—પિંડ૩માં જે બાલક ગુજરી જાય તો મરણતું આશૌચ લાગે નહીં પિંડ૩જ પાળવું. મરેલુંજ જે બાલક અવતરે તોપણ પિંડ૩જ પાળવું.

૫ મૂલ—નાલચ્છેદાત્પૂર્વે શિશુમરણે સપિષ્ઠાનાં દિનત્રયમેવ વૃદ્ધિસૂતકમ્ । તદનન્તરં મરણે તુ સંપૂ-
ર્ણમાશૌચમ્ ॥

૫ અર્થ—નાલ છેદનથી પ્રથમ જે બાલક ગુ-
જરી જાય તો સર્વ સપિંડોએ ત્રણ દિવસ પિંડ૩ પાળવું જોઈયે. અને જે નાલ છેદન થયા બાદ બાલ-
કતું મરણ અને તો સંપૂર્ણ દશાદવસતું આશૌચ લાગે.

૬ મૂલ—દશાઘાદુપરિ નામકરણાત્પૂર્વે શિશુમરણે નિશ્વનનમેવ ॥ નાગ્ન્યુદકાદિ રાનમ્ ॥ જ્ઞાતાના સર્વે લ-
ક્ષ્ણાનાત્સત્રઃ શુદ્ધિઃ ॥

૬ અર્થ—દશ દિવસ પછી અને નામકરણથી પ્રથમ, જે બાલક મરણ પામે તો ભૂમી સાથે સંસ્કાર કરવો એટલે તે બાલકનો દાહ ન કરતાં પૃથ્વીમાં દાફી

દેવું. અને જલદાન પણ ન કરવું જાતિવાળાઓ
(નિકટસંબંધીઓ) એ તરત સચેલ સ્નાન કરવું
બીજું કાંઈ પણ નહીં.

૭ મૂલ—નામકરણાદૂર્ધ્વે દન્તજનનાત્પ્રાહ્મરણે
તુ દહનસ્વનનયોર્વિકલ્પઃ ॥ તત્ર દહને જ્ઞાતીનામેકાહમ્ ॥
અનુગમનં કૃતાકૃતમ્ ॥ સ્વનનપક્ષેતુ સઘ્રઃ શુદ્ધિઃ ॥

૭ અર્થ—નામ પાડ્યા પછી અને દાંત આ-
વ્યાથી પ્રથમ, જે બાલક ગુજરી જાય તેા ડાટવું
અથવા બાળવું. જે દાહ કર્યો હોય તેા જ્ઞાતિવાળા-
ઓને એક દિવસનું સૂતક લાગે. અનુગમન (શમશાને
સખ પાછળ જવું તે) કરવું અથવા ન કરવું. જે દા-
ટવામાં આવે તેા જ્ઞાતિવાળાઓની તરત શુદ્ધિ બણવી.
આશૌચ નહીં, જ્ઞાતિ એટલે નિકટના સંબંધીઓ
સમજવા.

૮ મૂલ—દન્તજનનાદૂર્ધ્વમપિ ત્રિવર્ષપર્યન્તમકૃત-
ચૂડસ્ય સ્વનનદહનયોર્વિકલ્પ એવ ॥ સ્વનને એકાહમા-
શૌચમ્ ॥ દહને ત્રિરાત્રમ્ ॥ અત્રોનદ્વિવર્ષાન્તમનુગમનં
કૃતાકૃતમ્ ॥ પશ્ચાન્નિત્યમ્ ॥

૮ અર્થ—દાંત આવ્યા પછી ત્રણ વર્ષપર્યંત બાળ
ભાવાળા જેના ઉતરાવેલ ન હોય તેવું બાલક જે
ગુજરી જાય તેા ડાટવું અથવા બાળવું. ડાટ્યું હોય

તો જાતિવાળાઓને એક દિવસનું સૂતક લાગે. અને અગ્નિસંસ્કાર કીધો હોય તો ત્રણ દિવસનું સૂતક લાગે. પોણામે વર્ષ સુધી અનુગમન (શબ પછવાડે શ્મશાને જવું તે) કરવું અથવા ન કરવું, પણ પછી તો એટલે પોણામે વર્ષ ઉપરાંત તો જરૂર અનુગમન કરવું જોઈએ.

૯ મૂલ—કૃતસમન્ત્રચૂડસ્ય ત્રિવર્ષાત્પૂર્વમપિ તૂળ્ણી-
મુદકદાનં ત્રિરાત્રમાશૌચં ચ નિયતમેવ ॥ માતાપિત્રો-
સ્તુ અનુપનીત શિશુમરણે દહનસ્વનનયોરવિશેષેણ
ત્રિરાત્રમ્ ॥

૯ અર્થ—વેદવિધિથી જે બાલકનું ચુડાકર્મ (બાળમેવાળા ઉતરાવવા તે) કરવામાં આવ્યું હોય અને ત્રણવર્ષ પ્રથમ તે ગુજરી જાય તોપણ નામગો-
ત્રના ઉચ્ચારણ શિવાય જલની અંજલિ દેવી. અને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું માતપિતાએ તો અગ્નિ દાહલાયક અથવા ભૂમીદાહલાયક અનુપનીત (વગર જનોઈ વાળો) બાલક ગુજરી જાય તો ત્રણ રાત્રિજ આશૌચ પાળવું.

૧૦ મૂલ—અથ સ્વપત્યમરણે તુ વિશેષઃ ॥ ત્રિ-
પુરુષપર્યન્તં જ્ઞાર્તાનામાચૌલાત્સચઃ શુદ્ધિઃ ॥ તતો વા-
ગ્દાનાદર્વાક એકાહમાશૌચમ્ ॥ તતો વિવાહાદર્વાક

પતિપક્ષે પિતૃપક્ષે ચ ત્ર્યહમાશૌચમ્ ॥ પિત્રોસ્તુ જનના-
શૌચાનન્તરં પુત્રીમરણે ત્રિરાત્રમાશૌચમિતિ નિર્ણીતં
શુદ્ધિમયૂસ્વે ॥ સંસ્કૃતાસ્વપિ કન્યાસુ મૃતાસુ પિત્રો-
સ્ત્રિરાત્રમાશૌચમ્ ॥

૧૦ અર્થ—હવે જે કન્યા૩૫ બાલકનું મરણ થયું હોય તો તે ખાતે આવિશેષ સમજવું તે એક ત્રણ પેઢી સુધીના સગોત્રીની ચૌલકર્મપર્યંત તરત શુદ્ધિ થાય છે. ત્યારપછી વાગ્દાનની પેઢેલાં એક દિવસનું આશૌચ લાગે. ત્યારપછી વિવાહની પ્રથમ પતિપક્ષ (સાસરિયાંવાળાઓને) તથા પિતૃપક્ષમાં (બાપનાપક્ષવાળાઓને) ત્રણત્રણ દિવસનું આશૌચ લાગે. પિંડ૩ ઉતરી ગયા બાદ જે પુત્રીનું મરણ થાય તે ત્રણ રાત્રિનું માતાપિતાને આશૌચ લાગે. એમ શુદ્ધિમયુષ્પ નામના ગ્રંથમાં લખે છે. વિવાહ થયા પછી પુત્રીનું મરણ થાય તો પણ માતાપિતાને ત્રણ રાત્રિનું સૂતક લાગે.

૧૧ મલ્લ—પિતૃગેહે મગિનીમરણે આતુસ્ત્રિરાત્ર-
માશૌચમ્ ॥ પતિગેહે મગિનીમરણે તુ પક્ષિણી ॥

૧૧ અર્થ—પિતાના ધરમાં બેહેનનું મરણ થાય તો બાઈને ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ લાગે. બેહેન તેને સાસરે ગુજરી જાય તો બાઈને પક્ષિણી એટલે બે

રાત અને એક દિવસ અથવા બે દિવસ અને એક રાત્રિ, એમ દોઢ દિવસ સૂતક લાગે.

૧૨ મૂલ—એવં પતિગૃહે ભ્રાતૃમરણે મગિન્યાસ્ત્રિ-
રાત્રમાશૌચમ્ ॥ ગૃહાન્તરમરણે તુ પક્ષિણી ॥

૧૨ અર્થ—એમજ પતિના ઘરમાં ભાઈનું મરણ થાય તો બેહેનને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ લાગે. પતિના ઘર શિવાય બીજા ઠેકાણે ભાઈનું મરણ થાય તો બેહેનને પક્ષિણી સૂતક લાગે.

૧૩ મૂલ—અવિવાહિતમગિનીમરણે તુ ષણ્માસા-
નન્તરં સ્વનને એકરાત્રમ્ દહને ત્રિરાત્રમ્ ॥

૧૩ અર્થ—વિવાહ (વાગ્દાન) વિનાની બેહેનનું મરણ છમાસની ઉપર થાય અને તેને ડાટવામાં આવે તો એકરાત્રિ આશૌચ લાગે અને જો દહન કર્યું હોય તો ત્રિરાત્ર આશૌચ લાગે.

૧૪ મૂલ—એવં દૌહિત્રીમાગિનેર્યામરણે સ્વનને
સ્નાનમાત્રં દહને પક્ષિણી ॥ વિવાહાનાન્તરમપિ પક્ષિણી ॥

૧૪ અર્થ—એમજ દોહિત્રી તથા ભાણેજ ગુજરી ગઈ હોય તો પણ ખનન (ડાટવા)માં સ્નાન માત્ર. અને દાહમાં પક્ષિણી આશૌચ લાગે. વિવાહ પછીપણ પક્ષિણી સૂતક સમજવું.

૧૫ મૂલ-પિતૃગૃહે કન્યાયાઃ પ્રસવે પિત્રોરેકાદં
વૃદ્ધાશૌચમ્ ॥

૧૫ અર્થ-આપને ઘેર દિકરીને પ્રસવ થયો
હોય તો માતાપિતાને એક દિવસ પિંડરૂં લાગે. ૧મા-
ધવાચાર્યજીનો મત એવો છે કે કન્યાના પ્રસવમાં
માતાપિતાને ત્રિરાત્ર સૂતક લાગે.

૧૬ લ-સપિણ્ડજનને ઉપનીતમરણે ચ બ્રાહ્મ-
ણસ્ય દશાહમાશૌચમ્ ॥ ક્ષત્રિયસ્ય દ્વાદશાહમ્ ॥ વૈશ્ય-
સ્ય પશ્ચદશાહમ્ ॥ શૂદ્રસ્ય માસમ્ ॥ ૨ સચ્છૂદ્રસ્ય પક્ષમ્ ॥
અથવા “સર્વેષામેવ વર્ણાનાં સૂતકં દશરાત્રકમ્”
इति पक्षः ॥ અત્ર દેશાચારતો વ્યવસ્થા ॥

૧૬ અર્થ-સાત પેઢીમાં કાઠને ત્યાં જન્મ થ-
યો હોય, તો યા જનોઈ દીધેલા આળકનું મરણ
થયું હોય તો, જન્મ આતાનું પિંડરૂં દશ દિવસ
લાગે. તથા જનોઘવાળાના મરણ આતાનું આશૌચ
પણ દશ દિવસનું સમાનજ લાગે. તેમાં એવો ક્રમ

૧ માધવાચાર્યનો મત એવો છે કે કન્યાના પ્રસવમાં
માતાને તથા પિતાને ઘણા દિવસનું પિંડરૂં લાગે છે. “પ્ર-
સવેऽપિ ત્રિરાત્ર પિત્રોરેક રાત્રં આત્રદિબન્ધુવર્ગસ્ય” “દત્તાનારી
પિતૃગૃહે સૂયંતાય મ્રિયંતવા ॥ તદ્વંધુવર્ગસ્ત્વેકેન શુચિસ્તજનકાન્નમિ
इति ब्राह्मन्तरे ॥

૨ “મચ્છૂદ્રો ગોપનાર્પતા.”

સમજવો કે બ્રાહ્મણને દશ દિવસ, ક્ષત્રિયને બાર દિવસ, વૈશ્યને પંદર દિવસ. સચ્છુદ્રને* પણ પંદર દિવસ અને શુદ્રને એક માસપર્યંત આશૌચ લાગે અથવા ચારે વર્ણે એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ સર્વેએ દશદશ રાત્રિનું આશૌચ પાળવું એમ પણ એક પક્ષ છે. આની વ્યવસ્થા શિષ્ટસંમત દેશ-ચારપ્રમાણે કરવી.

૧૭ મલ—અષ્ટમૈકાદશદ્વાદશવર્ષાણિ બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિયવૈશ્યાનાં ક્રમેણ મુખ્યોપનયનકાલઃ ॥ ગૌણ-કાલસ્તુ તતો દ્વિગુણઃ ॥ ઉપનયનાભાવેઽપિ સ્વસ્વકા-લાનન્તરં મરણે બ્રાહ્મણાદીનાં સંપૂર્ણમાશૌચમિતિ મુખ્યઃ પક્ષઃ ॥ પોઢશવર્ષાનન્તરમિતિ લોક વ્યવહારપ્રસિદ્ધો ગૌણઃ પક્ષઃ ॥

૧૭ અર્થ—આઠમે વર્ષે બ્રાહ્મણને યજ્ઞોપવીત (જનોમ) આપવું. અગિયારમે વર્ષે ક્ષત્રિયને યજ્ઞો-પવીત આપવું. બારમે વર્ષે વૈશ્યને જનોમ આપવું, એ મુખ્ય કાળ છે. યજ્ઞોપવીત બાબતસર ગૌણ કાલ ઉપર કહેલ સમયથી દરેક વર્ણુમાટે બમણો સમ-જવો. જેમકે બ્રાહ્મણને સોળવર્ષ. ક્ષત્રિયને બારીસ વર્ષ. વૈશ્યને ચૌવિશ વર્ષ. પરંતુ આ સમય ગૌણ છે.

* કિત્તમવંશમાં કિત્તપત્ર થનાર, મદ્યમાંસનો ત્યાગ કરનાર, બ્રાહ્મણવગેરેનો સેવક, વૈશ્યવૃત્તિથી જીવનારો સતશુદ્ર કહેવાય છે.

યજ્ઞોપવીતનો મુખ્ય સમય જે પ્રથમ કહીગયા એટલે બ્રાહ્મણ માટે આદ્યમું, ક્ષત્રિયમાટે અગીયારમું, વૈશ્ય-માટે બારમું વર્ષ, તે જે વીતી જાય અને જનોઇ ન દેવાય, તો પછી તેના મરણથી બ્રાહ્મણાદિ ત્રિવર્ણને પુરેપુરું આશૌચ લાગે. આ મુખ્ય પક્ષ છે. શોળ વર્ષ થયા બાદ પૂર્ણ આશૌચ લાગે આ બાબત લોક વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ ગોણુ પક્ષથી છે. ઉત્તમ નહીં. સારાંશ આ છે કે જે વર્ણ માટે જે યજ્ઞોપવીતનો મુખ્ય સમય લખ્યો છે તે વીત્યા બાદ વિના જનોઇવાગાનું મરણ થાય તો પુરેપુરું આશૌચ લાગે.

૧૮ મૂલ—શૂદ્રસ્ય તુ વિવાહાભાવેऽપિ ષોડશ-વર્ષાનન્તરં મરણે સંપૂર્ણમાશૌચમ્ ॥

૧૮ અર્થ—શૂદ્રને તો તેનો વિવાહ થયા વિના પણ શોળ વર્ષ પછી મરણ થાય તો સંપૂર્ણ આશૌચ લાગે.

૧૯ મૂલ—કૂટસ્થમારભ્ય સપ્ત પુરુશઃ મપિન્ડાઃ॥ તતઃ સપ્ત સમાનોદકાઃ તતઃ સપ્ત સગોત્રજા એવ ॥ તત્ર સમાનોદકે સમુત્પન્ને ઉપનીતે મૃતે ચ ત્રિગોત્રનાશૌચમ્ ॥ ગોત્રજે તુ સ્નાનાચ્છુદ્ધિગિનિ કેવિત્ ॥ મિતાક્ષરાદિમતે તુ એકગોત્રમ્ । વત્સહારોઽપ્યયમ્ ॥

અર્થ—હવે મૂલ પુરુષથી લઇને સાત પેઢી સુધીના પુરુષો સપિંડ કેહેવાય. ત્યારપછી ચૌદ પેઢી

સુધીના પુરૂષો સમાનોદક ઢેહેવાય. અને પંદરમી પેઢીથી એકવીસ પેઢી સુધીના પુરૂષો સગોત્ર ઢેહેવાય. જો સમાનોદકમાં કાંઈ પણ જનમ્યો હોય અથવા જનોઈવાળો મરણ પામે તો ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ લાગે. સગોત્રમાં કાંઈનો જનમ યા મરણ થાય તો સ્નાનથીજ શુદ્ધિ થાય છે. એમ કેટલાએકનો મત છે. મિતાક્ષરા વિગેરેના મતમાં તો એક દિવસનું સૂતક લાગે એમ છે. અને વ્યવહાર પણ એવોજ છે.

૨૦ મૂલ—આશૌચકર્તૃમ્રિયમાણયોર્મધ્યે एकस्याऽप्यष्टमत्वे उभयोरपि समानोदकत्वप्रयुक्तत्रिरात्रमेवा-
શૌચમિતિ નિર્ણીતં મયૂસ્વે ॥ અનુપનીતસમાનોદકમરણે
આશૌચં નાઽસ્તીત્યપિ તત્રૈવોક્તમ્ ॥ તત્ર સૂત્યાશૌચં
દશાહાદુપરિજનને જ્ઞાતે નાઽસ્ત્યેવ ॥ તત્ર પિતુઃ સ્નાન-
મેવ ॥

૨૦ અર્થ—આશૌચ પાળનાર તથા મરનાર આ એમાંથી કાંઈ એક આઠમો પુરૂષ થાય તો ત્રણરાત્રિનું આશૌચ લાગે. એમ શુદ્ધિમયૂષ ન્મમના ગ્રંથમાં નિર્ણય કર્યો છે. જનોઈ આપ્યા શિવાય 'સમાનોદકમાંથી કાંઈનું મરણ થાય તો આશૌચ ન લાગે એમ પણ તે ગ્રંથમાં કહેલું છે. અને જનનાશૌચ પણ દશ દિવસ પછી જાણવામાં આવે તો તે પણ ન લાગે. દશ

દિવસ પછી જનનાશૌચ સાંભળવાથી આપને સ્નાન માત્ર લાગે.

૨૧ મૂલ—મૃતાશૌચં તુ દશાહોપરિમાસત્રયાત્પૂર્વે
મરણે જ્ઞાતે ત્રિરાત્રમ્ ॥ તતઃ આષ્ટમું પક્ષિણી ॥ તતઃ
આનવમમહઃ ॥ તતઃ સ્નાનોદકદાનાભ્યાં શુદ્ધિરાવર્ષાત્ ॥
વર્ષાદૂર્ધ્વં તુ આપ્તવમાત્રમ્ ॥

૨૧—અર્થ—મરણાશૌચ દશ દિવસ પછી ત્રણ માસ સુધી સાંભળવામાં આવે તો ત્રણ રાત્રિ આશૌચ લાગે અને ત્રણ માસ પછી અને છ માસની અંદર પક્ષિણી (દોઢ દિવસ) આશૌચ લાગે. નવ માસની અંદર એક દિવસ આશૌચ લાગે. ત્યાર પછી બાર માસની અંદર સ્નાન તથા જલદાનથી શુદ્ધિ થાય છે. અને વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી જો સાંભળે તો સ્નાન કરવાથીજ શુદ્ધિ થાય છે.

૨૨ મૂલ—एतच्च त्रिरात्रादिकमाशौचं समानदेशे
चाच्यम् ॥ देशान्तरे तु दशाहादुपरि स्नानमेवेति ॥
दशाहाद्यवच्छिन्नो यः स्वाशौचकालस्तन्मध्ये द्वितीया-
दौ दिवसे जननमरणयोः श्रवणे तु अवशिष्टैरेवदिवसैः
शुद्धिः ॥

૨૨ અર્થ—આ ત્રિરાત્રાદિક આશૌચ એક દેશમાં જાણવાનું છે. દેશાંતર (પરદેશ)માં તો દશ દિવસે

પછી સ્નાન માત્રજ લાગે. સૂતક લાગે નહીં. દશ દિવસોનું આશૌચ લાગતું હોય અને તે જ વખતે એટલે બીજે યા ત્રીજે, ચોથે દિવસે પણ સાંભળવામાં આવે તો ત્યારથી જટલા દિવસો બાકી હોય તેટલા દિવસજ આશૌચ પાળવું.

૨૩ મલ-પ્રત્યહં યોજનદ્વયં ગચ્છન્ પુરુષો યત્ર મૃતસ્ય વાર્તામાશૌચકાલમધ્યે પ્રાપયિતું ન શક્નોતિ તદ્દેશાન્તરમ્ ॥ તથા ચ વિપ્રસ્ય દશાહાશૌચિનો વિંશતિ-યોજનૈર્દેશાન્તરમ્ ॥ ક્ષત્રિયસ્ય દ્વાદશાહાશૌચિનશ્ચતુ-વિંશતિયોજનૈર્દેશાન્તરમ્ ॥ વૈશ્યસ્ય પશ્ચદશાહમાશૌચં તસ્ય ત્રિશઘોજનૈર્દેશાન્તરમ્ ॥ શૂદ્રસ્યમાસાશૌચં તસ્ય ષષ્ઠિયોજનૈર્દેશાન્તરમ્ ॥ સચ્છૂદ્રસ્ય વૈશ્યવદ્ગણના કાર્યા ॥

૨૩ અર્થ-હમેશ જ માણસ આઠ કોશ ચાલતો હોય અને મરનારના મરણની ખબર આશૌચના વખતમાં સાંભળવામાં ન આવે, અર્થાત્ મરણના ખબર ત્યાં ન પોહોંચી શકે તેનું નામ દેશાંતર સમજવું તેમાં દશ દિવસનું આશૌચ લાગનાર બ્રાહ્મણને વીસ યોજન (૮૦ કોષ) નું દેશાંતર માનવું. બાર દિવસોનું આશૌચ પાળનાર ક્ષત્રિયને ચોવીસ યોજન (૯૬ કોષ) નું દેશાંતર માનવું. પંદર દિવસોનું આશૌચ પાળનાર વૈશ્યને ત્રીસ યોજના (૧૨૦ કોષ) નું

દેશાંતર માનવું એક માસનું સૂતક પાળનાર શુદ્રને સાઠ યોજન (૨૪૦ કોષ)નું દેશાંતર માનવું; અને સમૃદ્ધ માટે વૈશ્ય માફક માનવું.

૨૪ મૂલ—ઇદમતિક્રાન્તાશૌચં હિ દશરાત્રે ન તુ ત્રિરાત્રાદાવિતિ સર્વત્ર નિર્ણીતમ્ ॥ તથા સતિ ભટ્ટોજિ-
દીક્ષિતૈઃ સ્વકૃતાશૌચપ્રકરણે “ તથા એકાહ પક્ષિણી
ત્રિરાત્રાશૌચેષુ દ્વિચતુઃ षડ્યોજનરુપદેશાન્તરાણિ પ્રયો-
જ્યાનીતિ ” લિખિતમ્ ॥ તત્રકોઽભિપ્રાય ઇતિચેત્તત્રા-
ડ્યમાશયઃ દીક્ષિતલેખો હિ સ્મૃત્યર્થસારમૂલકઃ ॥ તત્ર
સ્મૃત્યર્થસારે માતુલાદિમરણે ત્રિરાત્રં પક્ષિણી એકાહ-
માશૌચં વેતિ પ્રકારત્રયમુક્તમ્ ॥ તત્ર સમાનગ્રામે ત્રિરા-
ત્રમ્ ॥ ગ્રામાન્તરે પક્ષિણી ॥ દેશાન્તરે એકરાત્રમિતિ
વ્યવસ્થાપિતમ્ ॥ તત્ર દેશાન્તરાપેક્ષાયાં षડ્ઙ્ભિર્યોજનૈ-
ર્દેશાન્તરમિત્યુક્તમ્ ॥ એવં પક્ષિણ્યાદાવપિવ્યવસ્થોક્તા ॥
તથા ચ દીક્ષિતલેખસ્યાડ્યમભિપ્રાયો ન તુ સ્વદેશે
ત્રિરાત્રાશૌચમતિક્રાન્તં કર્તવ્યમ્ ॥

૨૪ અર્થ—આ ^૧અતિક્રાંતાશૌચ દશ રાત્રિના
સૂતકમાં લાગેછે પરંતુ ત્રણ રાત્રિના સૂતકમાં લાગતું
નથી. એમ સર્વ ગ્રંથોમાં નિર્ણય કર્યો છે. કદાચિત્
ઘંઘાં કાઢને શંકા થાય કે ભટ્ટોજીદીક્ષિતે બનાવેલા

૧ અતિક્રાંત આશૌચનો અર્થ એવો છે કે આશૌચના
દિવસ વિતી ગયા પછી સાંભળ્યું હોય.

આશૌચ પ્રકરણમાં એમ લખેલું છે કે એક દિવસનાં આશૌચમાં બે યોજનનું દેશાંતર માનવું. ઢાઢ દિવસના આશૌચમાં ચાર યોજનનું દેશાંતર માનવું. અને ત્રણ રાત્રિના આશૌચમાં છ યોજનનું દેશાંતર માનવું. ત્યાં કેમ સમજવું ? તો ત્યાં એમ સમજવું કે દીક્ષિતજનો અંથ સ્મૃત્યર્થસાર નામના અંથને આધારે બનેલો છે. અને સ્મૃત્યર્થસારમાં એમ લખેલું છે કે મામા વિગેરેના મરણમાં ત્રણ રાત્રિ, ૧ પક્ષિણી અથવા એક દિવસનું આશૌચ લાગે. એમ જુદી જુદી બાબતસર ત્રણ પ્રકાર જણાવ્યા છે. તેનો એવો અભિપ્રાય છે કે એક ગામમાં ત્રણ રાત્રિ, બીજા ગામમાં ડાઢ દિવસ, અને દેશાંતરમાં એક રાત્રિ. એમ વ્યવસ્થા લખી છે. તેમાં છ યોજનનું દેશાંતર માન્યું છે, માટે દીક્ષિતજના લેખનો ઉપર લખેલો આશય છે. પણ સ્વદેશમાં ત્રિરાત્ર સૂતક અતિક્રાંત હોય તો પણ પાળવું એમ અભિપ્રાય નથી. અર્થાત્ ભદ્રોજીદીક્ષિતનું લખવું સિદ્ધાંતને જણાવતું નથી.

૨૫ મૂલ—માતૃપિતૃમરણે તુ વિશેષઃ । “પિતરૌચેન્મૃતૌ સ્યાતાં દૂરસ્યોઽપિ હિ પુત્રકઃ॥ શ્રુત્વા તદ્વિનમારમ્ય દશાહં સૂતકી ભવેત્ ” ॥ માતુઃ સપત્ન્યાન્નિદિ-

૧ બે દિવસ અને એક રાત્રિ અથવા બે રાત્રિ અને એક દિવસ તે પક્ષિણી.

નમ્ ॥ સ્ત્રીપુરુષયોઃ પરસ્પરં સંપૂર્ણમાશૌચમ્ ॥ इति
सगौत्राशौचप्रकरणम् ॥

૨૫ અર્થ—માતાપિતાના મરણમાં તો વિશેષ છે. દેશાંતરમાં પુત્ર હોય અને પોતાનાં માબાપમાંથી કોયનું મરણ થયું છે એમ સાંભળેતો જ્યારથી સાંભળે તે દિવસથી દશદિવસપર્યંત સૂતક લાગે. આરમાન (સાવકી) માનું ત્રણદિવસ સૂતક લાગે અને ધણીધણિયાણી વચે પરસ્પર પૂરેપૂરું સૂતક લાગે.

ઇતિસગૌત્રાશૌચપ્રકરણમ્.

૨૬ મલ્—अथ परगौत्राशौचविचारः ॥ पित्रो-
रुपरमं ^१व्यूढकन्यानां ^२त्रिरात्रम् ॥ अविवाहितकन्यानां
तु पित्रादिमरणे पुत्रवत्संपूर्णमाशौचमिति ॥

૨૬ અર્થ—હવે પરગૌત્ર આશૌચ પ્રકરણ—માતા-પિતાના મરણથી પરણાવેલી પુત્રિયોને ત્રણ રાત્રિનું સૂતક લાગે. અને કુંવારી પુત્રિયોને પિતા વિગેરેના મરણથી પુત્રમાફક પૂર્ણ આશૌચ લાગે.

૧ સાવકીમાનું પણ ત્રણ દિવસ લાગે એમ ધર્મસિંધુમાં છે.

૨ દશ દિન ઉપરાંત માંભથ્થુ હોય તો દોઢ દિવસ લાગે એવો નિર્ણય છે અને કાકા વગેરેના મરણમાં તો વિવાહિત કન્યાને દશ દિવસની અંદર પણ અર્થાત્ મુદ્દલ ન લાગે માતુલાશૌચ વત્પુત્ર્યાઃ પિતૃવ્યાશૌચ મીઘ્યતે ॥ એ વચન તો નિમૂલ છે એમ નિર્ણય સિંધુમાં કહ્યું છે.

૨૭ મૂલ—ઋત્વિજિદૌહિત્રે સહાધ્યાયિનિબન્ધુ-
ત્રયે શિષ્યે શ્વશુરે શ્વશ્ર્વાં મિત્રે મગિન્યાં માર્ગિન્યે માતામહ્યાં
પિતૃષ્વસરિ માતૃષ્વસરિ માતુલે માતુલાન્યાં ચ પક્ષિણી॥

૨૭ અર્થ—ઋત્વિજ (યજ્ઞસંબંધી કર્મ કરાવ-
નાર), દૌહિતરો (પુત્રીનો પુત્ર) સહાધ્યાયી, બંધુત્રય^૧
(ત્રણ જાતના ભાઈઓ) શિષ્ય, સસરો, સાસુ, મિત્ર,
બેહેન, ભાણેજ, માનીમા (નાની) કુઈ, માસી, મામે
(સગોતેમજ સાવકો) અને મામી ઇત્યાદિમાંથી કોઈનું
મરણ થાયતો પક્ષિણી સૂતક લાગે. સાવકી મામીનું
સ્નાનમાત્ર લાગે.

૨૮ મૂલ—બન્ધુત્રયંતુ “ આત્મપિતૃષ્વસુઃ પુત્રા
આત્મમાતૃષ્વસુઃ સુતાઃ આત્મમાતુલપુત્રાશ્ચ વિજ્ઞેયા
આત્મબાન્ધવાઃ ॥ ૧ ॥ પિતુઃ પિતૃષ્વસુઃ પુત્રાઃ પિતુર્મા-
તૃષ્વસુઃ સુતાઃ ॥ પિતુર્માતુલ પુત્રાશ્ચ વિજ્ઞેયાઃ પિતૃબા-
ન્ધવાઃ ॥ ૨ ॥ માતુઃ પિતૃષ્વસુઃ પુત્રા માતુર્માતૃષ્વસુઃ
સુતાઃ ॥ માતુર્માતુલપુત્રાશ્ચ વિજ્ઞેયા માતૃબાન્ધવાઃ ”
॥ ૩ ॥ ઇતિ ॥

૧ અવાંતર બેદથી બંધુત્રય નવ છે. તેમાં આત્મબંધુનો
પરસ્પર સરખો સંબંધ છે તેથી સમાન સૂતક પરસ્પર છે
બાકીના છ રહ્યા તેમાંથી પ્રોષ્ઠ મરે તો દેવદત્તને આશૌચ
લાગે પણ દેવદત્ત મરે તો બાકીના છ ને આશૌચ ના લાગે
કારણકે તે દેવદત્તના બંધુ છે પણ દેવદત્ત તેમનો બંધુ નથી
એમ ધર્મસિદ્ધિમાં “અચંદંતત્ત્વમ” ઇત્યાદિ લેખથી નિર્ણય છે.

૨૮ અર્થ—ઉપર ત્રણ જાતના ભાઈયો (બંધુત્રય) લખેલા છે. તેનો અર્થ એમ સમજવો કે આત્મબંધુ, પિતૃબંધુ, અને માતૃબંધુ, એ ત્રણ જાતના બંધુ. તેમાં આત્મબંધુ એટલે પોતાના ભાઈયો જેમ કે પોતાની કુદના દીકરાઓ, માશીના દીકરાઓ અને મામાના દીકરાઓ સમજવા. હવે પિતૃબંધુ એટલે પિતાના ભાઈયો જેમ કે બાપની કુદના દીકરાઓ, બાપની માશીના દીકરાઓ અને બાપના મામાના દીકરાઓ તે પિતૃબંધવ સમજવા, માતાની કુદના દીકરાઓ, માતાની માશીના દીકરાઓ અને માતાના મામાના દીકરાઓ, માતૃબંધવ જાણવા. આ પ્રમાણે ત્રણ જાતના જે ભાઈયો તે બંધુત્રય એ શબ્દથી શાસ્ત્રમાં ઓળખાય છે. સારાંશ આ છે કે બંધુત્રયમાંથી કોયતું મરણ થાય તો પક્ષિણી સૂતક પાળવું.

૨૯ મૂલ—પક્ષિણીશબ્દાર્થસ્તુ દિવા મરણે તદહ:

અન્તરારાત્રિ: પરેદ્યુશ્ચ ॥ રાત્રિમરણે તુ સા રાત્રિ: પરે-

દ્યુરહોરાત્રિશ્ચેતિ હરદત્તેનોક્ત: ॥ “ આગામિવર્ત્તમાના-

હર્યુક્તાયાં નિશિ પક્ષિણી ” इत्यमरकोशव्याख्यायां

ક્ષીરસ્વામિનાઽપ્યુક્તમ્ । પક્ષાવિવ પક્ષો પૂર્વોત્તરદિવસૌ

તન્મધ્યવર્ત્તિની રાત્રિ: પક્ષિણી ॥ નિશાદ્વયમધ્યગો

દિવસોઽપ્યેવમેવેતિ ॥

૨૯ અર્થ—પક્ષિણી શબ્દનો અર્થ એ છે કે જે દિવસમાં મરણ થયું હોય તો તે દિવસ અને તે દિવસની રાત્રિ અને પાછો બીજો દિવસ આખો. તેનું નામ પક્ષિણી બણવું. એમજ રાત્રિમાં મરણ થયું હોય તો પણ તે રાત્રિ અને બીજો દિવસ અને રાત્રિ સારાંશ બે દિવસ અને એક રાત. અથવા બે રાત ને એક દિવસ તેનું નામ પક્ષિણી એમ હરદત્ત પંડિત કહે છે. અમરકોશની વ્યાખ્યા કરનાર ક્ષીરસ્વામી પંડિત પણ એજ અર્થ કહે છે. એટલે દિવસ, રાત, અને દિવસ અથવા રાત, દિવસ અને રાત. એનું નામ પક્ષિણી.

૩૦ મૂલ—“ ગુર્વન્તેવાસ્યનૂચાનમાતુલશ્રોત્રિયંષુ ચ ” ઇતિ એકરાત્રમાહ ॥

૩૦ અર્થ—ગુરુ^૧શિષ્ય અનુચાન એટલે અંગ-

૧ અહીં ગુરુ મામા વગેરેનું એક દિનનું સૂતક બતાવે છે અને અગાડી નિર્ભયરામ ત્રિરાત્રેણ વિશુદ્ધયતિ' એમ લખે છે તેમાં ગૌણ મુખ્ય પક્ષ સમજીને બંને વચનનો વિરોધ મટાડવો તેમણેજ આગળ લખ્યું છે કે “ ઇતિ મુલ્યપક્ષ ” અથવા સન્નિધિ અસન્નિધિ પ્રામાન્તર દેશાન્તરથી એકરાત્ર ત્રિ-રાત્ર પક્ષિણી ઇત્યાદિ સર્વત્ર વ્યવસ્થા કરવી તેથી પૂર્વાપર વિરોધ ન સમજવો જેમકે “ માતુલાદૌ સન્નિધિ વિદેશાભ્યા પક્ષિણ્યેકાદ્યોર્વ્યવસ્થા ” ક્રાત્વિક્ષુ બહુલ્પકાલઘ્નાત સ્માર્તયાગ્રનપરે ત્રિરાત્રૈકરાત્રે ” ઇતિ નિર્ણયસિંધુ.

સહિત બેઠાનો અભ્યાસ કરનાર, મામૈ અને શ્રોત્રિય,
(કેવલ વેદભણનાર) ઇત્યાદિના મરણમાં એકરાત્રિ
સૂતક લાગે એમ પણ ક્યાંય કહેલું છે.

૩૧ મૂલ—તથા અસપિંડસ્યાઽપિ યદ્રૂહે મરણં
તદ્રેહં સ્વામિનાં ત્રિરાત્રમિત્યક્ષિરાઃ ॥ એકરાત્રમિતિ
વિષ્ણુઃ ॥ અત્ર ત્રિંશશ્લોક્યાં તટ્ટીકાયાં ચૈકરાત્રમિત્યે-
વોક્તમ્ ॥

૩૧ અર્થ—તેમજ અસપિંડનું^૧ મરણ જ ધણી-
ના ઘરમાં થાય તે ઘરધણાને ત્રણ રાત્રિનું સૂતક લાગે
એમ અંગિરા ઋષિનું મત છે. એક રાત્રિનું સૂતક
લાગે એમ વિષ્ણુનું મત છે. અને “ત્રિંશત્શ્લોકી”
નામક ગ્રંથમાં તથા તેની ટીકામાં એક રાત્રિ સૂતક લાગે
એમ કહ્યું છે.

૩૨ મૂલ—તથા ચ બૃહસ્પતિઃ ॥ “ત્ર્યહં માતા-
મહાચાર્ય શ્રોત્રિયેષ્વશુચિર્ભવેત્” “પ્રચેતાઃ” માતૃષ્વ-
સામાતુલયોઃ શ્વશ્રૂશ્વશુરયોર્ગુરૌ ॥ યૃતે ચર્ત્વિજિ યાજ્યે
ચ ત્રિરાત્રેણ વિશુદ્ધયતિ ॥ ઇતિ । એવં માતામહ્યામપિ
ત્રિરાત્રમિતિ મુખ્યઃ પક્ષઃ ॥

૩૨ અર્થ—અને બૃહસ્પતિયે એમ જણાવ્યું છે
કે નાનો (માતાનોપિતા), આચાર્ય અને શ્રોત્રિય

એઓનાં મરણમાં ત્રણરાત્રિનું આશૌચ લાગે. પ્રયેતા-
પણ કહે છે કે માસી^૧, મામો, સાસુ, સસરો, ગુરૂ,
ઋત્વિજ અને યજમાન ઇત્યાદિમાંથી કોઈપણ મરણ
પામે તો ત્રિરાત્ર આશૌચ લાગે. નાનીનું મરણ થયું
હોય તો પણ ત્રિરાત્ર આશૌચ લાગે એ મુખ્ય પક્ષ છે.
જેને માટે પ્રથમ એક રાત્રિ અને પક્ષીણાં સૂતક કહ્યું
છે તેને માટે પણ ત્રણરાત્રી બીજા ઋષિયો કહે છે,
માટે તે સર્વ મતમેદ અત્રે દેખડાવ્યા છે, એ મતા-
તરોમાં જે મત પોતાના દેશમાં ચાલતો હોય તે
પ્રમાણે ચાલવું.

૩૩ મૂલ-વશિષ્ઠ: “સંસ્થિતે પક્ષિણીરાત્રિદૌહિત્રે
ભગિનીસુતે । મંસ્કૃતે તુ ત્રિરાત્રં સ્યાદિતિ ધર્મો વ્યવ-
સ્થિતઃ ” ઇતિ એતદ્વચનવ્યાખ્યાને દૌહિત્રે ભાગિનેયે
ચ મૃતે ઉપનયનાત્પૂર્વ પક્ષિણી ઉપનયનાન્તરં ત્રિરાત્ર-
માર્શૌચમિત્યેવ ગ્રન્થકારૈર્વ્યાખ્યાતં ન ત્વાર્શૌચકાલો
નિર્ણીતઃ ॥

૩૩ અર્થ-વશિષ્ઠે પણ કહેલું છે કે દૌહિત્ર
(દીકરીનો દીકરો) અને ભાણેજ જે સંસ્કાર વિના-
નો મરણ પામે તો કોઈ દિવસનું આશૌચ અને જે

૧ માસીનું સૂતક આજકાલ કોઈ દિવસનું માને છે
પોતાના ઘરમાં મરણ થયું હોય તો ત્રણ દિવસનું માનવું
એ હિતમ પક્ષ છે.

જનોઘ દીધા પછી મરણ પામેતો ત્રણ દિવસનું આશૌચ લાગે. એમ નિશ્ચયતથર્મ છે. આ વશિષ્ઠ વચનથી એમ સિદ્ધ થયેલું જણાય છે કે જનોઘ દીધાં પ્રથમ જો ભાણેજ વા દૌહિત્ર મરણ પામે તો પક્ષિણી. અને જનોઘવાળો ભાણેજ યા દૌહિત્ર ગુજરી જાય તો ત્રિ-દિન આશૌચ લાગે. પરંતુ સૂતક ક્યારથી માનવું તે સમયનો નિશ્ચય કીધો નથી તે આગળ કરવામાં આવે છે.

૩૪ મૂલ—કાશીસ્થપાયગુંડોપનામકબાલંભદેન સ્વકૃતમિતાક્ષરાટીકાયાં દૌહિત્રભાગિનેયયોર્મરણે દા-હાત્પૂર્વં સ્નાનમાત્રં તદનન્તરમુપનયનાત્પ્રાક્ પક્ષિણી તદનન્તરં ત્રિરાત્રમિતિ નિર્ણાનં તદેવ મતમાદરણીયમ્ ॥

૩૪ અર્થ—અને કાશીવાળા પાયગુંડ બાલંભ-દ્વજીયે પોતાની કરેલી મિતાક્ષરાની ટીકામાં દૌહિત્ર તથા ભાણેજના મરણમાં દાહથી પ્રથમ સ્નાનમાત્ર. ત્યારપછી જનોઘ દીધાં પ્રથમ પક્ષિણી અને ઉપનયન થયાબાદ ત્રણરાત્રિનું આશૌચ લાગે એમ લખ્યું છે. માટે તેજ મતનો આદર કરવો એટલે દાહપછી આ-શૌચનો સમય માનવો યોગ્ય છે.

૩૫ મૂલ—एवं बन्धुत्रयमरणेऽपि दाहात्प्राक्स्ना-
नमात्रं तत उपनयनात्प्राक् एकाह; तदनन्तरं पक्षिणी।

एवंस्वयपत्यवन्धुत्रयेऽपि ज्ञेयम् । स्त्रीणामुपनयनस्थानीयौ
विवाहः । शुद्धि मयूखे तु उपनयनात्प्राक् स्नानमात्र-
मित्युक्तम् ॥

૩૫ અર્થ—અને એમજ બંધુત્રયના મરણમાં
પણ દાહથી પ્રથમ સ્નાનમાત્ર. ત્યારબાદ એટલે જનોઈ
આપ્યા પ્રથમ એક દિવસ. ત્યારપછી પક્ષિણી આશૌ-
ચ લાગે. એમજ સ્ત્રીરૂપબંધુત્રયમાં પણ સમજ લેવું.
એટલે જમ બાંધવોમાં તેમજ બેહેનોમાં પણ માનવું.
સ્ત્રીયોને યજ્ઞોપવીત સંસ્કારને ઠેકાણે વિવાહ સમજવો.
એટલે પુરૂષને યજ્ઞોપવીત અને સ્ત્રીને વિવાહ એ બેય
સમાન સંસ્કાર માનવા. શુદ્ધિમયૂખ નામના ગ્રંથમાં
એમ લખેલું છે કે બંધુત્રયના મરણમાં જનોઈ આ-
પ્યા પ્રથમ સ્નાન માત્ર કરવું.

૩૬ મૂલ—પિતૃમાતૃલાદિમરણે માતૃમાતૃલાદિમ-
રણે ચ પક્ષિણીતદુક્તં પઢશીત્યામ્ “ एवं પિત્રોર્ભગિન્યૌ
યે યે પિતામહયોસ્તથા ॥ યે માતામહયોશ્ચૈવ ભગિન્યૌ
તત્પ્રજાશ્ચ યાઃ ॥ માતૃલાઃ સ્વસ્ય પિત્રોશ્ચ પત્ન્યશ્ચૈષાં
પ્રજાશ્ચ યાઃ માતરશ્ચેતિ સર્વેષુ પક્ષિણી સ્વગૃહે ત્ર્યહમ્ ”
અત્ર પ્રામાણં તુ કૈમુતિકન્યાય એવ યદિ પિતૃમાતૃલપુત્રે
આશૌચં તર્હિ પિતૃમાતૃલાદૌ આશૌચમસ્તીતિ કિમુવ-
ક્તવ્યમિતિ સમૂલમેવ । અયમેવ નિર્ણયો ગોકુલસ્થ-

વંશામદ્યોપનામકબાલકૃષ્ણમદ્વકૃત આશૌચનિર્ણયેઽતિ
સ્ફુટોઽસ્તિ ॥

૩૬ અર્થ—અને બાપના મામા વિગેરેના મરણમાં પક્ષિણી આશૌચ પાળવું એમ પ્રડશીતિ નામના ગ્રંથમાં લખેલું છે. એમજ મા બાપની બેહેનો દાદાની બેહેનો, નાના (માનાપિતા) ની બેહેનો, તેમની પ્રજા તથા મામા મામીઓ તથા તેમની સર્વ પ્રજા વિગેરેમાંથી કોઈ એકનું મરણ થાય તો પક્ષિણી આશૌચ લાગે અને જે પોતાના ઘરમાં મરણ થાય તો ત્રણ દિવસનું આશૌચ લાગે. આ બાબતમાં પુરાવો કૈમુતિક ન્યાયજ, કૈમુતિક શબ્દનો એવો અર્થ છે કે ઘરમાં સર્વને ભોજનનું નિમંત્રણ છે. જોકે દરેકનું નામ પાડવામાં નથી આવ્યું તથાપિ વિવાહિત સાસરે ગયેલી કન્યા પણ ભોજન કરવા આવેજ. જોકે પિતાને ઘેર નિમંત્રણ આવ્યું છે તથાપિ તે કન્યા ભોજન કરવા આવશે. એમજ અહીં પણ કૈમુતિક-ન્યાય લેવો જોઈયે. જમકે બંધુત્રયના મરણમાં પક્ષિણી આશૌચ લાગે, ત્યારે તે બંધુના માતૃપિતાના મરણમાં કેમ આશૌચ ન લાગે જમ કે પિતાની માશી, માતાની ફેાધ, પિતાનો મામો, માતાની માશી, માતાની કુધ, માતાને મામો પોતાની માશી, પોતાની કુધ, પોતાનો મામો ઉપર જણાવેલાના પુત્રો બંધુત્રય

કેહેવાય છે, જેનું આશૌચ પક્ષિણી આગળ કહીગયા
છીએ તો તે બંધુત્રય માતાપિતાના મરણમાં કેમુતિક
ન્યાયના આધારે આશૌચ લાગવું જ નેઈયે. આ બા-
બતમાં શ્રીગોકુલસ્થ બાલકૃષ્ણભટ્ટએ પોતાના રચેલા
આશૌચનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ નિર્ણય જણા-
વ્યો છે. સારાંશ એ છે કે દીકરાના મરણમાં આશૌચ
લાગે તો પછી તેના માતાપિતાના મરણમાં કાં ન
લાગે? માટે તેઓનું સૂતક પાળવું એ વાત સમૂળ છે.

૩૭ મૂલ—^૧અનૌરસેષુ પુત્રેષુ જાતેષુ મૃતેષુ વા
પિતૃ સ્ત્રિરાત્રમ્ ॥

૩૭ અર્થ—અનૌરસ (ધર્મપત્નીથી થએલો
નહિ એવો) પુત્રના મરણમાં અથવા જન્મમાં પિ-
તાને ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ લાગે.

૩૮ મૂલ—અન્યાશ્રિતાસુ સ્ત્રીષુ મૃતાસુ પ્રસૂતાસુ
ચ પૂર્વાપરપત્યો સ્ત્રિરાત્રમ્ ॥

૩૮ અર્થ—એમજ બીજનો આશ્રય કરી રહે-
લી સ્ત્રીના મરણમાં યા પ્રસવમાં પણ ત્રિરાત્ર આશૌચ
લાગે. એમજ પૂર્વ અપર પતિનું પણ ત્રિરાત્ર આ-
શૌચ લાગે.

૩૯ મૂલ—ભિન્નપિતૃકસોદરે ભ્રાતરિ જાતે મૃતે
ચ ક્રમેણ એકરાત્રત્રિરાત્રે ॥

૩૯ અર્થ—અને ભિન્ન પિતૃક સહોદરભાઈના મરણમાં યા જન્મમાં ક્રમથી એકરાત્ર અને ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ લાગે. એટલે જન્મમાં એકરાત્ર અને મરણમાં ત્રણરાત્ર.

૪૦ મૂલ—યદા પિત્રોસ્ત્રિરાત્રં તદા સપિન્ડાનામે-કાહમિતિ ગ્રન્થકારૈર્વ્યવસ્થાપિતં તથાઽપિ તાદૃશસ્થલે સપિન્ડાનામપિ ત્રિરાત્ર મિત્યેવ વ્યવહારઃ । સમાનોદ-કાદીનાં સ્નાનમાત્રમ્ ॥

૪૦ અર્થ—જ્યારે માબાપને ત્રણરાત્રિનું આ-શૌચ લાગતું હોય ત્યારે ‘સપિન્ડાને એક રાત્રિનું આશૌચ લાગે એમ ગ્રંથકારોએ વ્યવસ્થા કરી છે. તોપણ તેવે ઠેકાણે સપિન્ડાને ત્રિરાત્ર આશૌચ લાગે એમ વ્યવહાર છે. સમાનોદક વિગેરે એતો સ્ના-નજ કરવું.

૪૧ મૂલ—અથાઽઽશૌચ સન્નિપાતે નિર્ણયઃ ॥ તત્ર જન શૌચમધ્યે જનનાશૌચે સમે સ્વરૂપકે વા પૂર્વશેષેષૈવ શુદ્ધિઃ ॥

૪૧ અર્થ—આશૌચ સન્નિપાત—હવે એક આ-

૧ જેના પિતા જીદા અને માતા એક હોય તે ભિન્ન પિતૃક કહેવાય.

૨. ૩ આ સપિન્ડ તથા સમાનોદક શબ્દનો અર્થ આગળ કરી ગયા છીએ.

શૌચમાં બીજું આશૌચ આવી પડે તેનો ખુલાસો. જનનાશૌચમાં (પિંડરૂમાં) સમાન અથવા સ્વદેષ (આધુ) બીજું જનનાશૌચ આવે તો પ્રથમ પડેલા જનનાશૌચની સાથે બીજું જનનાશૌચ ઉતરી જાય.

૪૨ મૂલ-મરણાશૌચમધ્યે મરણાશૌચે સમે સ્વરૂપકે વા પૂર્વશેષેણૈવ શુદ્ધિઃ ॥

૪૨ અર્થ-એમજ મરણાશૌચમાં પણ સમાન અથવા સ્વદેષ બીજું મરણાશૌચ આવીપ્રાપ્ત થાયતો પ્રથમના મરણાશૌચની સાથે બીજું મરણાશૌચ પણ ઉતરી જાય.

૪૩ મૂલ-इदं पूर्वशेषेण शुद्धिविधानं नवमदि-
नपर्यन्तम् । दशमदिने रात्रौ वा दशाहान्तरपाते अधि-
काभ्यां द्वाभ्यां दिनाभ्यां शुद्धिः ॥

૪૩ આ પ્રથમ આશૌચની સાથે બીજું આ-
શૌચ ઉતરી જાય છે તેનો વખત નવ દિવસપર્યંત-
નોજ સમજવો. અર્થાત્ એક માણસને જનનાશૌચ
અથવા મરણાશૌચ આવ્યું છે અને તેના નવમે દિ-
વસે જો બીજું સમાન યા સ્વદેષ આશૌચ આવેતો
તો પ્રથમ આશૌચની સાથે બીજું ઉતરી જાય. પ-
રંતુ જો નવમા દિવસ પછી બીજું આશૌચ આવી
પ્રાપ્ત થાય તો તે આશૌચ ઉતરે નહીં. એક આશૌ-

ચના દશમે દિવસે યા રાત્રિયે દશ દિવસના ખીજ આશૌચની ખખર પડી આશૌચ આવ્યું તો બે દિવસ વધારે આશૌચ પાળવાથી શુદ્ધ થવાય.

૪૪ મૂલ—દશમદિનરાત્રૌ યમાવશિષ્ટાયાં દશાહાન્તરપાતે ત્રિભિર્દિનૈઃ શુદ્ધિઃ ॥

૪૪ અર્થ—અને જો દશમા દિવસની પાછલી રાત્રે એટલે ત્રીજ પહેારે ખીજ આશૌચની ખખર પડે તો ત્રણ દિવસ વધારે આશૌચ પાળવાથી શુદ્ધિ મળે.

૪૫ મૂલ—તન્મધ્યેऽપિ દશાહાન્તરપાતે ન પૂર્વેણ દ્વિરાત્રેણ ત્રિરાત્રેણ વા શુદ્ધિસ્તયોર્લઘુત્વાત્ કિન્તુ ઉત્તરમેત્ર પૂર્ણં કર્તવ્યં ગુરુત્વાત્ ॥

૪૫ અર્થ—અને એ ત્રણ દિવસમાં વળી કોઈ ત્રીજું દશ દિવસનું આશૌચ આવે તો પુરેપુરું પાળવું. બે ત્રણ દિવસ વધારે પાળવાથી ઉતારે નહીં. પુરેપુરું પાળવું.

૪૬ મૂલ—અત્ર ષડ્શત્યાં વિશેષઃ “ પૂર્વાશૌચે તુ યા શુદ્ધિઃ સૂતકે મૃતકેઽપિ ચ મૃતિકામગ્નિદં હિત્વા પ્રેતસ્ય ચ સુતાનપીતિ” આત્રઽગ્નિદશબ્દેન મન્ત્રાગ્નિદાનદારમ્ય ઔર્ધ્વદૈહિકકર્તા બોધ્યઃ ॥

૪૬ અર્થ—આહીં ષડશીતિ નામક ગ્રંથમાં વિશેષ લખે છે કે પ્રથમ આશૌચમાં એટલે મૃતકનું

સૂતક હોય તેમાં યા જનનાશૌચમાં જે શુદ્ધિ થાય છે તેમાં સુવાવી, અગ્નિસંસ્કાર કરનાર અને મરનારના પુત્રો એ ત્રણની શુદ્ધિ થતી નથી. મૂલગ્રંથમાં અગ્નિ શબ્દ લખેલો છે તેનો અર્થ એવો બાણવો કે મંત્રોથી અગ્નિસંસ્કાર કરનાર માણસ બાણવો.

૪૭ મૂલ—સપિન્ડાશૌચમધ્યે પિત્રોર્મરણે સતિ ન પૂર્વ શેષેણ શુદ્ધિઃ કિન્તુ સંપૂર્ણશૌચમેવ ॥

૪૭ અર્થ—હવે સપિન્ડાનું આશૌચ આવ્યું હોય તેમાં માતા પિતાનું મરણ થાય તો પ્રથમ આશૌચની સાથે માતાપિતાનું આશૌચ ઉતરી ન જાય. કિન્તુ સંપૂર્ણ આશૌચ પાળવું જોઈએ. દશાહ પછી વિવાહીત કન્યાને તો ૧૥ દિવસનું સૂતક લાગે છે એમ “ધર્મસંધુ નિર્ણયસિંધુ” માં લેખ છે.

૪૮ મૂલ—સપિન્ડાશૌચમધ્યે સ્ત્રીમરણે તુ પૂર્વશેષેણ શુદ્ધિર્ભવત્યેવ નિપેધાભાવાત્ ॥

૪૮ અર્થ કદાચિત્ સપિન્ડના આશૌચમાં પોતાની સ્ત્રીનું મરણ થાય તો પેહેલા આશૌચ સાથે ઉતરી જાય. કારણ કે ન ઉતરવાનાં વાક્યો મળતાં નથી તેથી.

૪૯ મૂલ—પિત્રાશૌચમધ્યે માતૃમરણે માતુરધિકા

પક્ષિણી કાર્યા હ્યં ચ પક્ષિણી નવમદિનપર્યન્તં તદન-
ન્તરં તુ પૂર્વવદેવ ।

૪૯ અર્થ—પિતાના આશૌચમાં કદાચિત્ મા-
તાનું મરણ થાય તો માતાનું આશૌચ પક્ષિણી વ-
ધારે પાળવું. આ પક્ષિણી નવમ દિવસ સુધી જા-
ણવું. આગળ નહીં.

૫૦ મૂલ—કેચિત્તુ પિત્રાશૌચમધ્યે દશમદિવસે
માતૃમરણે દ્વયહસમુચ્ચિતા પક્ષિણી । રાત્રિચતુર્થયામે મા-
તૃમરણે ત્રયહસમુચ્ચિતા પક્ષિણીત્યાહુઃ અત્ર યુક્તં
ત્વિદમેવ ॥

૫૦ અર્થ—કોઈ તો પિતાના આશૌચમાં દશમે
દિવસે માતાનું મરણ થાય તો બે દિવસ સાથે વધારે
એક પક્ષિણી એટલે ૩૦ દિન આશૌચ પાળવું એમ
કહે છે અને દશમા દિવસની પાછલી રાત્રે માતૃ મ-
રણ થાય, તો ૪૦ દિવસ વધારે સૂતક પાળવું. આ
પક્ષ અમને યોગ્ય લાગે છે.

૫૧ મૂલ—માત્રાશૌચમધ્યે પિતૃમરણેતુ સંપૂર્ણમેવ

૫૧ અર્થ—માતાના આશૌચમાં પિતાનું મ-
રણ થતાં સંપૂર્ણ આશૌચ. આ સ્થળે કોઈ લિખિત
પુસ્તકમાં વિશેષ પાઠ દેખાય છે તેનો અર્થ એવો
થાય છે કે, પિતાનું પાળતી વખતે માતાની સપિંડી

દિવસે પિતાનું આશૌચ હોવાથી સપિંડી શ્રાદ્ધ કરવાનો અધિકાર નથી માટે પિતાનું આશૌચ ઉતરી જાય ત્યારબાદ મૃદુર્ત તપાસી માતાની સપિંડી કરવી. અને પિતાની તો તેને બારમે દિવસે થશેજ. પરંતુ માતાની થઈ ન શકે માટે પિતાના આશૌચ સમાપ્તિ પછી મૃદુર્ત તપાસી માતાની સપિંડી (બારમાદિવસનું શ્રાદ્ધ ક્રિયા) કરવી, એમ સમજવું. એમજ માતાની અધિક પક્ષિણીમાં અધિક આશૌચ પાળવું.

૬૨ મૂલ—અથાઽસ્થિસ્પર્શે વિચારઃ ॥ માનુષાસ્થિનિ સરસે બુદ્ધિપૂર્વકં સ્પૃષ્ટે ત્રિદિનમ્ । વિરસે એકદિનમ્ । અબુદ્ધ્યા માનુષાસ્થિનિ સરસેસ્પૃષ્ટે સ્નાનં વિરસે ત્વાચમનમ્ ॥

પર અર્થ—હવે અસ્થિ (હાડકા) ના સ્પર્શનો વિચાર. જાણી જોઈને મનુષ્યના લીલા હાડકાનો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો સ્પર્શ કરનારને ત્રણ દિવસનું આશૌચ લાગે. અને જો સુકાઈ ગયેલાં અસ્થિનો સ્પર્શ થાયતો એક દિવસનું આશૌચ લાગે. અને જો અજાણતાં મનુષ્યના લીલાં પણ હાડકાનો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો સ્નાન માત્ર કરવું. અને જો મનુષ્યના સુકા હાડકાનો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો (ત્રણ) આચમન કરવાં.

૫૩ મૂલ—અમાનુપાસ્થિસંસ્પર્શે સરસે સ્નાનં વિ-
રસેત્વાચમનમ્ ॥

૫૩ અર્થ—પશુપક્ષી વગેરે કોઈ પણ જનાવ-
રનાં લીલાં હાડકાંનો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો સ્નાન
કરવું. અને જો સૂકાં હાડકાંનો સ્પર્શ કરવામાં આવે
તો આચમન કરવાં.

૫૪ મૂલ—અથાઽન્યવિચારઃ ॥ इदं चाऽऽशौच-
माहिताग्ने रुपरमे संस्कारदिवसप्रभृति कर्त्तव्यम् । अ-
नाहिताग्नेस्तु मरणदिवसप्रभृति ॥

૫૪ અર્થ—હવે બીજા વિચાર કરિયે છીયે.
અગ્નિહોત્રીનું મરણ થાય તો અગ્નિહોત્રીના સંસ્કાર
(દાહના) દિવસથી આશૌચ માનવું, અને અગ્નિ-
હોત્રી ન હોય તો મરણ દિવસથી આશૌચ માનવું.

૫૫ મૂલ—અસ્થિસંચયનં તુ “પ્રથમેઽન્હિ દ્વિતીયેઽ
ન્હિ ” इत्यादिना विहितमुभयोरपि संस्कारदिवस-
प्रभृत्येव ॥

૫૫ અર્થ—અસ્થિ સંચયન. (અસ્થિનું ગ્રહણ)
તો પેહેલે યા બીજા, ત્રીજા, ચોથા સાતમે કે નવમે
દિવસે કરવું. બેઉનું સંસ્કાર દિવસથી લઈને કરવું.

૫૬ મૂલ—आशौचिनामन्त्रे सकृद्भुक्ते यस्मिन्
दिने भुक्तं ततः शिष्टाहान्याशौचम् ॥

૫૬ અર્થ—સૂતકીનું અન્ન એકવાર ખાવામાં આવ્યું હોય તો જે દિવસે ખાવામાં આવ્યું, ત્યાર-પછી જેટલા દિવસો ખાકી હોય તેટલા દિવસ આશૌચ લાગે.

૫૭ મૂલ—સજાતીયસ્યોત્કૃષ્ટસજાતીયસ્ય વાઽ નુગમને સચૈલસ્નાનમગ્નિસ્પર્શો ઘૃતપ્રાશનં ચ ॥

૫૭ અર્થ—સજાતીય અથવા ઉંચી સજાતીયના શબ પછવાડે સ્મશાનમાં જવું પડે તો સચૈલ (કપડાંશીખે) સ્નાન કરવું. અગ્નિનો સ્પર્શ તથા ધીનું પ્રાશન કરવું. એટલે થોડુંક ધી ખાવું.

૫૮ મૂલ—બ્રાહ્મણસ્ય ક્ષત્રિયાનુગમને એકરાત્રમા-શૌચમ્ । વૈશ્યાનુગમને પક્ષિર્ણા । શૂદ્રાનુગમને ત્રિરાત્ર મિતિ । એવં ક્ષત્રિયા દેરાપિ હીનવર્ણાનુયાને એકાહાદિ ॥

૫૮ અર્થ—બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયના શબ પછવાડે જય તો એકરાત્રનું આશૌચ પાળે. બ્રાહ્મણ વૈશ્ય જાતીયના શબ પછવાડે જયતો ડોઢ દિવસનું આશૌચ પાળે. બ્રાહ્મણ શૂદ્ર જાતીયના શબ પછવાડે જય તો ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ પાળે. એમજ ક્ષત્રિય વિગેરેને પણ પોતાથી હલકી જાતના શબ પછવાડે જવાથી આશૌચ સમજી લેવું. અર્થાત્ ક્ષત્રીને વૈશ્યનાં શબ પછવાડે જવાથી એક રાત્રનું અને શૂદ્રના સબ પાછળ જ-

વાથી દોઢ રાત્રનું આશૌચ લાગે. અને વૈશ્યને શૂદ્રના સખ પાછળથી જવાથી એક રાત્ર આશૌચ લાગે.

૫૯ મૂલ—ધર્માર્થદ્વિજનિર્હરણે તુ પદે પદે જ્યો-
તિષ્ઠોમ ફલં ભવતિ અવગાહનાત્સઘઃ શુદ્ધિઃ ॥

૫૯ અર્થ—ધર્મ માટે (દ્વિજ) બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈ-
શ્ય એ ત્રૈવર્ણિકના સખનું વહન કરે તો પગલેપગલે
જ્યોતિષ્ઠોમ નામક યજ્ઞનું ફલ થાય છે. અને અવ-
ગાહન (નદી વિગેરે જલાશયમાં ડુબકી મારી સ્નાન
કરવા) થી તરત શુદ્ધિ થાય છે.

૬૦ મૂલ—શૂદ્રસ્ય ત્વનાથસ્યાઽપિ ધર્માર્થપિ દ્વિ-
જૈર્નિર્હરણાદિ ન કાર્યમેવ ॥

૬૦ અર્થ—અનાથ શૂદ્રના સખનું ધર્મને માટે
પણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્યે વહન કરવું નહીં. અર્થાત્
તેને તો પૈસા આપીને શૂદ્ર પાસેજ ઉપડાવવો એથી
અનાથ પ્રેત સંસ્કારનું ફળ મળે છે.

૬૧ મૂલ—સ્નેહાદિના સજાતીયશવનિર્હરણે એકાહઃ

૬૧ અર્થ—સ્નેહથી પોતાની જાતના સખનું વ-
હન કરે તો એક દિવસનું આશૌચ લાગે અર્થાત્ દિ-
વસે સખ લઈ ગયો હોય તો સાંજે તારાદર્શનથી શુદ્ધ
થવાય, અને રાત્ર લઈ ગયા હોય તો સવારે સૂર્ય-
દર્શનથી શુદ્ધ થવાય.

૬૨ મૂલ—પિત્રાદિનિર્હરણે આશૌચિનામન્નં બ્રહ્મ-
ચારીનાઽશ્વીયાત્ ॥

૬૨ અર્થ—પિતા વગેરેનું વહન કરવાછતાં મૃત-
કીનું અન્ન બ્રહ્મચારીએ ખાવું નહીં. કેમકે બીજા
સૂતકી બ્રહ્મચારીથી વધારે અપવિત્ર છે.

૬૩ મૂલ—આહિતાગ્નૌ પિતરિ દેશાન્તરે મૃતે તત્પુ-
ત્રાદીનામાસંસ્કારોપક્રમાદાશૌચં નાઽસ્ત્યેવ ॥

૬૩ અર્થ—અગ્નિહોત્રી પિતા દેશાંતરમાં ગુજરી
જાય તો જ્યાંસુધી સંસ્કારનો આરંભ ન થયો હોય
ત્યાંસુધી મરનાર અગ્નિહોત્રીના પુત્ર વિગેરેને આશૌચ
લાગે નહીંજ.

૬૪ મૂલ—અનાહિતાગ્નેસ્તુ વિધિવદ્દાહાભાવે તદા-
નીમાશૌચગ્રહણં વૈકલ્પિકમ્ ॥

૬૪ અર્થ—અને અનાહિતાગ્નિ (જેણે અગ્નિ
બ્રહ્મ નથી કર્યો તે) ગુજરી જાય અને જ્યાં સુધી
યથાવિધિ તેનો દાહ નથી થયો ત્યાંસુધી આશૌચ.
પાલન વૈકલ્પિક અર્થાત્ સૂતક પાળે તો પણ ઠીક
અને ન પાળે તો પણ ચાલે.

૬૫ મૂલ—તત્ર ગૃહીતાશૌચાનાં સંસ્કારકાલે.
પુનસ્ત્ર્યહમાશૌચમ્ ॥ અગૃહીતાશૌચાનાં તુ સંપૂર્ણ
દશાહાયેવ ।

૬૫ અર્થ—તેમાં જણે પ્રથમ પક્ષમાની આશૌચ પાળ્યું હોય તેઓએ સંસ્કાર વખતે ફરીથી ત્રણ દિવસ વધારે પાળવું. અને બીજે પક્ષ માની જણે મરણ વખતે નથી પાળ્યું. તેણે સંસ્કાર વખતે સંપૂર્ણ દશ દિવસ આશૌચ પાળવું.

૬૬ મૂલ—પુત્રાણાં પત્ન્યાશ્ચયં વ્યવસ્થા ॥

૬૬ અર્થ—તેમજ પુત્રની અને પત્નીની પણ આજ વ્યવસ્થા સમજવી. એટલે પૂતાળ વિધાન કરતી વખતે, જે પ્રથમ સૂતક પાળ્યું હોય તો ત્રણ દિન અને ના પાળ્યું હોય તો દશ દિવસ સૂતક પાળવું.

૬૭ મૂલ—પત્નીસંસ્કારે પત્યુશ્ચૈવં સપત્ન્યોર્મિથશ્ચૈવમ્ ।

૬૭ અર્થ—અને જે સ્ત્રીનું મરણ થયું હોય અને તેનું દશ દિવસનું સૂતક પતિએ પાળ્યું હોય તો ફરી સંસ્કાર કરતી વખતે ત્રણ દિનનું સૂતક લાગે. અને પ્રથમ ન પાળ્યું હોય તો પૂરે પૂરું લાગે. સોકની પણ આમજ વ્યવસ્થા જાણવી. અર્થાત્ પ્રથમ પાળ્યું હોય તો ત્રણ દિવસ અને ન પાળ્યું હોય તો દશ દિવસ પાળવું.

૬૮ મૂલ—અગૃહીતાશૌચાનાં સપિન્ડાનાં તુ ત્રિ-
રાત્રાશૌચમ્ । ગૃહીતાશૌચાનાં તુ સપિન્ડાનાં પુનરા-
શૌચં નાઽસ્ત્યેવ ॥

૬૮ અર્થ—જે સપિંડોએ આશૌચ પ્રથમથી પાળ્યું નથી તેઓએ ત્રણરાત્રિ આશૌચ પાળવું. જેઓએ પાળ્યું હોય તેવા સપિંડોએ ફરીથી આશૌચ પાળવું. નહીં. પરંતુ સ્નાન માત્ર કરવું.

૬૯ મૂલ—આહિતાગ્નેસ્તુ પ્રતિકૃતિદોષે સપિણ્ડાનાં દશાહમેવ । અત્ર ગૃહીતાશૌચત્વપક્ષો મુખ્યઃ ॥

૬૯ અર્થ—અગ્નિહોત્રીની પ્રકૃતિ (પર્ણશર) ના દાહમાં સપિંડોને દશ રાત્રિનું આશૌચ લાગે. આ ઠેકાણે પ્રથમ પક્ષ મુખ્ય જણવો. એટલે મરણનું જ્ઞાન થતાંજ આશૌચ પાળવું. આ પ્રથમપક્ષ મુખ્ય તરીકે માનવો.

૭૦ મૂલ—इदं चाऽऽशौचं द्विविधम् । अस्पृश्य-
त्वप्रयोजकं कर्मानधिकारलक्षणं च । पुत्रे जाते पितु-
राम्नानमस्पृश्यता मातुर्दशाहम् । कर्मानधिकारलक्षणं
स्त्रीजनन्या मासम् । पुत्र जनन्या विंशतिरात्रम् । स-
पिण्डानां तु जननाशौचे अस्पृश्यता नाऽस्त्येव । किं तु
कर्मानधिकारमात्रम् ॥

૭૦ અર્થ—આ આશૌચ બે પ્રકારનું છે. એક તો અસ્પૃશ્યત્વરૂપ એટલે કોઈનો સ્પર્શ ન થવા રૂપ અને બીજું કર્મનો અનધિકાર. આ બે પ્રકારનું આશૌચનું લક્ષણ જણવું. પુત્રનો જન્મ થયાબાદ પિતાને મંગલ-

સ્નાનની પ્રથમ અસ્પૃશ્યપણું જાણવું. અને માતાને દશદિવસપર્યંત અસ્પૃશ્યપણું માતાને જો દીકરી આવી હોય તો એક માસપર્યંત કર્મનો અધિકાર નહીં. જો પુત્ર આવ્યો હોય તો વીશ દિવસ પર્યંતદૈવ અને પિતૃ સંબંધી કર્મનો અધિકાર નહીં. સપિંડોને પિંડ૩માં અસ્પૃશ્યતા નથી, પરંતુ માત્ર દેવ અને પિતૃ સંબંધી કર્મ કરવાનો અધિકાર રહેતો નથી.

૭૧ મૂલ-આરબ્ધેષુ વ્રતયજ્ઞવિવાહાદિષુ તત્તત્કાર્યે આશૌચાભાવઃ । આરમ્ભો વરણં યજ્ઞે સંકલ્પો વ્રતસં-
પ્રયોઃ । નાન્દી મુખં વિવાહાદૌ શ્રાદ્ધે પાંકપરિક્રિયા
અન્નસન્નપ્રવૃત્તાનામામન્નમગર્હિતમ્ ભુક્તા પક્વાન્નમેતેષાં
ત્રિરાત્રં તુ પયઃ પિબેત્. ” શુદ્ધિ મયૂર્ણે ચ ‘ શિવવિ-
ષ્ણવર્ચનં દીક્ષા યસ્ય ત્વન્નિપરિગ્રહઃ સ તત્કર્માણિ કુર્વીત
સ્નાતઃ શુદ્ધિ મવાપ્નુયાત્ ’ એતદ્વચનં ગોસ્વામિપુરુષોત્ત-
મૈર્વારાહપુરાણોક્તદ્વાત્રિશદ્પરાધટીકાયાં સ્ફુટં લિખિત-
મસ્તિ ।

૭૧ અર્થ-જો વ્રત, યજ્ઞ, વિવાહ વગેરેનો આ-
રંભ થઈ ગયો હોય અને આશૌચ આવે તો આશૌચ
લાગતું નથી. આરંભ ક્યારે ગણાય તેનો ખુલાસો
એ છે. જેમકે કન્યાદાનના કર્તાને અને કન્યાદાન
લેનાર વરને કન્યાદાનમાં આશૌચ લાગતું નથી.
પરંતુ તે ક્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી લાજહોમ (શાલ

નોહોમ) કરવામાં આવ્યો ન હોય ત્યાંસુધી. જે યજ્ઞ કરવામાં આવતો હોય તો યજ્ઞનો આરંભ બ્રાહ્મણનું વરણ થાય એટલે સમજવો. વ્રત અને સત્ર (અન્ન-સત્ર) માં સંકલ્પ કરવામાં આવે એટલે તેનો આરંભ થયો એમ સમજવું. વિવાહ, જનોઈ વગેરેમાં નાંદિમુખ એટલે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ કરવામાં આવે એટલે કાર્યનો આરંભ થયો એમ જાણવું. અને શ્રાદ્ધમાં પાક થયાબાદ પાકને આરંભ તરિકે જાણવો. આ ઠેકાણે સત્ર કરનારાઓનું એટલે જે સત્ર (સદાવ્રત) કરનાર છે તેને સત્રનો આરંભ સંકલ્પરૂપ થઈ ગયાબાદ જો આશૌચ આવે તો તે સત્ર કરનારનું કાર્ય અન્ન ખાવાથી કોઈ જાતનો પ્રત્યવાય (દોષ) પ્રાપ્ત થતો નથી. પરંતુ જે રાંધેલું અન્ન ખાધામાં આવે તો ત્રણરાત સુધી દુગ્ધપાનરૂપ પ્રાશ્નશ્રિત કરવું પડે. શુદ્ધિમયુખ નામના ગ્રંથમાં લખે છે કે જેને યજ્ઞાદિક કર્મમાં દીક્ષા મળી હોય અથવા અગ્નિહોત્રી હોય, તો તે સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈને શિવ વિષ્ણુનું પૂજન અને અગ્નિહોત્ર વગેરે નિત્યનાં સત્કર્મો કરી શકે. આ વચન શ્રીપુરૂષોત્તમજી મહારાજે વારાહપુરાણોક્ત દ્વાત્રિંશદ્વપરાધની દીક્ષામાં સ્પષ્ટ લખેલું છે.

૭૨ મૂલ-અથ પૈઠીનસિઃ સૂતકે સંન્યાદિ વિ-
ચારઃ ॥ “ અધ્યાન્તા માનસી સન્ધ્યા પ્રાણાયામવિવં-

ર્જિતા । અજ્ઞાલિપ્રક્ષેપસ્તુ સાવિત્રીમુચ્ચાર્ય કાર્યઃ ” ઇતિ
સૂતકાદૌ બલિદાનં પ્રાણાહુતિશ્ચ કાર્યા તસ્મૃત્યર્થસાર
મયૂસ્વે ચોક્તમ્ । વૈશ્વદેવસ્તુ ન કાર્ય ઇતિ ચોક્તમ્ ॥

૭૨ અર્થ—પૈઠીનસિ નામક ઋષિનો મત એ છે
કે, આશૌચમાં અર્ધ્યદાનપર્યન્ત જલદર્શ બિનાની
માનસી સંધ્યા કરવી. અને ગાયત્રીનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર
કરી પ્રાણાયામ શિવાય અંજલિ આપવી. સૂતક વિ-
ગેરેમાં બલિદાન અને પ્રાણાહુતિ કરવી. આ બાબત
સ્મૃત્યર્થસાર નામક ગ્રંથમાં અને મયૂખમાં પણ લ-
ખેલી છે. અને વૈશ્વદેવ કરવાની મનાઈ પણ
લખેલી છે.

૭૩ મૂલ—અથ સ્નાનવિચારઃ । તત્ર સ્વલ્પસમ્બ-
ન્ધેઽપિસ્નાનમિત્યેવ સર્વત્રોક્તમ્ । સંબન્ધવિશેષસ્તુ નોક્ત-
સ્તથાઽપિ શાસ્ત્રાનુસારિણ્યા યુત્કયા સંબન્ધવિશેષો નિ-
ર્ણયતે । તત્ર “શ્યાલકે તત્સુતે ચૈવ સત્રઃ સ્નાનેન
શુદ્ધયતિ” ઇત્યાદિ વૃદ્ધવશિષ્ઠવચનેન સ્ફુટં સ્નાનમુક્તં
તત્ર સંદેહ એવ નાઽસ્તિ । એવં જામાત્રાદાવપિ ॥

૭૩ અર્થ—હવે સ્નાન કયાં સુધી ઠેકાનું લાગે
તેનો વિચાર થોડા સંબંધમાં પણ સ્નાન કરવું એમ
બધે ઠેકાણે લખાયલું છે. પરંતુ સંબંધ તે કેવી જ-
તનો વિગેરે નિર્ણય નથી કર્યો. તો પણ શાસ્ત્રરીતથી

તથા યુક્તિથી સંબંધ બાબતનો અમે નિર્ણય કરિયે છીયે. શાળો અથવા શાળક પુત્ર જો ગુજરી જાય તો સ્નાન કરવાથી તરત શુદ્ધ થાય છે, એમ વૃદ્ધવશિષ્ઠના વચનમાં સ્પષ્ટ સ્નાન કહેલું છે. તેમાં સંદેહ નથી અને એમજ જમાઈની બાબતમાં પણ સમજી લેવું.

૭૪ મૂલુ-વિવાહિતકન્યાનાં તુ મૂલપુરુષામારમ્ય પશ્ચમવ્યક્તિપર્યન્તં સ્નાનમિતિ મુખ્યપક્ષઃ । તદનન્તરં વિવાહયોગ્યતાયાઃ સત્ત્વાન્ન સ્નાનમ । યદ્યપિ યોગીશ્વર-યાજ્ઞવલ્ક્યેન “પંચમાત્સપ્તમાદૂર્ધ્વ માતૃતઃ પિતૃતસ્તથા” इत्युक्तं तथापि पञ्चमादूर्ध्व सर्वत्र विवाहव्यवहारः ¹सु-प्रसिद्धः किं च बन्धुत्रयापत्यमरणेऽपि स्नानं स्वल्पसं बन्धसत्त्वात् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् ॥

૭૪ અર્થ-પરણેલી કન્યાઓનું મૂલપુરુષને લ-ધને પાંચમી પેઢી સુધી સ્નાન લાગે આ મુખ્ય પક્ષ છે. અને ત્યારપછી વિવાહની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે માટે સ્નાન ન લાગે. જો કે યોગીશ્વર યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે કે માતા તરફથી તથા પિતા તરફથી પાંચ અને સાત પેઢીસુધી સ્નાન લાગે, પરંતુ પાંચમી પેઢી પછી બધે ઠેકાણે વિવાહ કરવાનો ચાલ સુપ્રસિદ્ધ છે. માટે તેમ બનતું નથી એમ સમજવું. વળી ત્રણ

જાતના બાંધવોનાં છોકરાંઓનાં મરણમાં પણ સ્નાન લખેલું છે કારણ કે થોડો સંબંધ વિધમાન છે માટે એમ બીજા ઠેકાણે પણ સહજ સંબંધ હોય ત્યાં સ્નાન સમજી લેવું.

૭૫ મૂલ-હરિહરભાષ્યે વૃદ્ધશાતાતપઃ। “શિશો-
રમ્યુક્ષર્ણં કાર્યં બાલસ્યાચમનં સ્મૃતમ્ । રજસ્વલાદિ સં-
સ્પર્શે સ્નાતવ્યં ચ કુમારકૈઃ” । બાલાદિસ્વરૂપં ચ તન્નૈ-
વોક્તમ્ । “પ્રાક્ચૂઢાકરણાદ્બાલઃ પ્રાગન્નપ્રાશનાચ્છિશુઃ।
કુમારકઃ સ વિજ્ઞેયો યાવન્મૌઙ્ગીનિબન્ધનમ્” હતિ ॥

૭૫ અર્થ-હારહર ભાષ્યમાં વૃદ્ધ શાતાતપ ઋ-
ષિનું વચન લખ્યું છે કે રજસ્વલા વિગેરેના સ્પર્શમાં
શિશુને પ્રોક્ષણ કરવું. બાલકને આચમન કરાવવું.
અને કુમારને સ્નાન કરાવવું. એજ ઠેકાણે બાલક
વિગેરેનું લક્ષણ આ પ્રમાણે લખેલું છે કે ચૂડાકરણની
પ્રથમ પુત્રની બાલસંજ્ઞા જાણવી અને અન્નપ્રાશનની
પ્રથમ પુત્રની શિશુસંજ્ઞા જાણવી. પછી જ્યાંસુધી જ-
નોઈ ન આપ્યું હોય ત્યાંસુધી પુત્રની કુમાર સંજ્ઞા
સમજવી. અર્થાત શિશુ જે રજસ્વલા વિગેરેને અડી
જાય તો પ્રોક્ષણ કરવાથી તે શુદ્ધ થાય. બાલક જે
અડકે તો આચમનથી શુદ્ધ થાય. અને જે કુમાર
સ્પર્શ કરે તો સ્નાનથી શુદ્ધ થાય.

૭૬ મૂલ—અત્ર રજસ્વલાદીત્યાદિપદેન સૂતકિ-
સ્પર્શેઽપ્યેવં જ્ઞેયમ્ । સૂતકિસ્પર્શાદ્રજસ્વલાસ્પર્શે દોષા-
ધિક્યાન્નાત્ર સંશય “સૂતકાદ્દ્વિગુણં શાવં શાવાદ્
દ્વિગુણં માર્ત્તવમ્ । આર્ત્તવાદ્દ્વિગુણા સૂતિસ્તતોઽપિ
શવદાહકઃ” ઇતિ સ્મૃતેઃ ॥ ઇત્યાશૌચવિચારો િ
સદાધારાનુસારકઃ ॥ વિદા નિર્ભયરામેણ કૃતોઽયં
જનશુદ્ધયે ॥૧॥

इति श्रीद्वारकाधीशराजधानोकांकरोलीस्थनागर-
ज्ञातीव विश्वनगरवास्तव्य निर्भयरामभट्टकृत आशौच-
निर्णयः समाप्त ॥ श्रीहरिः

૭૬ અર્થ—આહીં રજસ્વલાદિ આ શબ્દમાં
આદિશબ્દ લીધેલો છે. તો તે આદિશબ્દથી સૂતકીનો
સ્પર્શ સમજવો. સૂતકીના સ્પર્શથી રજસ્વલાના સ્પ-
ર્શમાં વિશેષ દોષ હોવાથી સૂતકીનો સ્પર્શ થતાં ઉપર-
લખ્યા પ્રમાણે કરવામાં સંદેહજ નથી એમ સમજવું.
શાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે પિંડરૂપી બમણો દોષ મૃતક-
ના આશૌચમાં લાગે છે. મૃતકના આશૌચથી બમણો
દોષ રજસ્વલાના સ્પર્શમાં જણવો. રજસ્વલાના
દોષથી બમણો દોષ સૂતિકા એટલે સુવાવડીના સ્પ-
ર્શનો સમજવો. અને તેના કરતાં પણ બમણો દોષ
શબબાળનારના સ્પર્શનો જણવો.

આ પ્રમાણે નિર્ભયરામ પંડિતે સદાચારને
 અનુસરનારો આ “આશૌચ નિર્ણય” મનુષ્યોની
 શુદ્ધિ માટે બનાવેલો છે. શ્રીદ્વારકાધીશ રાજવાની
 શ્રીકાંકરોલીમાં રહેલા નાગરજાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા
 વિશ્વનગર (વીશનગર)માં જન્મેલા નિર્ભયરામ ભટ્ટ
 વિરચિત આશૌચ નિર્ણય સંપૂર્ણ.

આ પુસ્તક પ્રકટ કરનારનાં પ્રકટ કરેલાં બીજાં પુસ્તક

કીર્તીન રત્નાકર (સેવાવિધિ તથા કીર્તનવિધિ સાથે)

આર ભાગમાં ૩-૦

શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું પ્રાકટય ૦-૧

વલ્લભાખ્યાન અને મૂળ પુરુષ ૦-૧

ગ્રામીગીત ગુજરાતી ભાષાંતર તથા મધુનાથનાં
આલીસ પદ વિગેરે ૦-૧

ગ્રામીગીત સમસ્તોદી ગુજરાતી ટીકા તથા
મધુનાથનાં આલીસ પદ વિગેરે ૦-૧

—૨૭૭—

નડીઆદના પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયમાં ઉપરનાં પુસ્તક
તથા પુષ્ટિમાર્ગનાં સમગ્ર તમામ મુદ્રિત થયેલાં સંસ્કૃત,
મળભાષા તથા ગુજરાતીભાષાનાં પુસ્તકો યોગ્ય નોંધા-
વરથી મળે છે. અર્ધા આનાની ટીકાટ બીજીને સુચિપત્ર
મંગાવવાથી માલીતી મલશે.

પુષ્ટિમાર્ગીય આત્મસત્તમ નાવેલ

મનુષ્યકર્તવ્ય અને ધર્મજ્ઞાસા

ખંડ ૧ કીમત નાં.

એ પુસ્તકો નીચેને રચયે પ્રશ્ન મલી શકે છે:—

મુખ્ય. કીર્તનીયા બલદેવદાસ કૃષ્ણદાસ શૂરેશ્વર

પાંડિત જીજ્ઞાસુ મુકુન્દજી

અમદાવાદ. મહાદેવ રામચંદ્ર જાજુડે તથા દરવાજા

સલ્લુભાઈ છગનલાલ ચંગપોળ ખર્ચીપોળ

મધુનાં. મુખિયાજી રઘુનાથજી શિવજી સરસ્વતી પુસ્તકાલય.

ત્રીભોવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ,

મંત્રી શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

નડીઆદ.

